

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za hrvatski standardni jezik

Morfološke odlike umjetnih jezika
Glagoli u klingonskome, dotračkome i kvendskome

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS-bodova

Antonia Drezga

Zagreb, 11. prosinca 2018.

Mentor

Izv. prof. dr. sc. Ivan Marković

Sadržaj

Popis kratica	1
1. Uvod	3
2. Umjetni jezici	4
3. Jezične univerzalije	6
4. Pregled jezika	7
4.1. Klingonski	7
4.2. Dotrački	12
4.3. Kvendski.....	16
5. Glagoli	19
5.1. Inherentne kategorije.....	24
5.1.1. <i>Konjugacijske vrste</i>	25
5.1.2. <i>Negacija</i>	26
5.1.3. <i>Vid (aspekt)</i>	29
5.1.4. <i>Vrijeme</i>	32
5.1.5. <i>Način</i>	42
5.2. Kategorije slaganja.....	47
5.3. Konfiguracijske kategorije	49
5.3.1. <i>Stanje</i>	49
6. Zaključak	51
7. Literatura	53
Sažetak i ključne riječi	55

Popis kratica

ABIL	abilitativ
ABL	ablativ
ACC	akuzativ
AFF	afirmativnost, potvrdnost
ALL	alativ
ANIM	živost
AOR	aorist
ART	član
CAUS	kauzativ
COP	kopula
DEM	demonstrativ
DUR	durativ
FORM	formalni
FUT	futur
IMP	imperativ
INANIM	neživost
INDEF	neodredivost
INF	infinitiv
INFORM	neformalni
INGR	ingresiv
IPF	nesvršeni, imperfektivni vid
MASC	masculinum, muški rod
NECES	necesitativ, obligativ
NEG	negativnost, negacija
NEPROG	neprogresivnost
NOM, N	nominativ
O	objekt
PAR	paragoga, dometanje

PF	svršeni, perfektivni vid
PL	plural, množina
PRES	prezent
PRET	preterit
PROG	progresivnost
PRT	čestica
R	korijen
RECIP	reciprocitativ
REFL	refleksiv
RES	rezumptiv
S	subjekt
SG	singular, jednina
TIM	timiditiv
VOL	volitiv, voluntativ
-	morfska granica
.	amalgam

1. Uvod

Tema ovoga rada bit će kling. *Hol pargh*, dotr. *lekhmove*, kven. *tamna lambe* ili u prijevodu s klingonskoga 'umjetni jezik', dotračkoga 'konstruirani jezik' i kvenduskoga 'umjetni jezik'. Dok razlozi nastanka takvih jezika mogu biti različiti (v. § 2), ovaj rad obuhvatit će one nastale s ciljem stvaranja jedinstvenih komunikacijskih sustava fiktivnih, književnih i filmskih svjetova, a takvi se nazivaju umjetničkim jezicima (engl. *artlang*, *artistic + language*). Da bi bilo koji umjetni, pa onda i umjetnički jezik uopće nastao, onaj tko ga stvara mora baratati barem jednim već postojećim, prirodnim jezikom, stoga se nameće pretpostavka da umjetni jezici u određenoj mjeri nalikuju prirodnima.

Ovaj će rad, analizom postojećih korpusa izmišljenih jezika – klingonskoga (kling. *tlhIngan*, engl. *Klingon*), dotračkoga (engl. *Dothraki*, prema dotr. *dothrak* 'jahač' + pluralni sufiks *-i* u N imenica za živo) i kvenduskoga (engl. *Quenya*, od kven. *quende* 'vilenjak' + pridjevski sufiks *-ya*) – pokazati da, unatoč različitoj svrsi i okolnostima nastanka, njihova gramatička svojstva ipak u određenoj mjeri nalikuju prirodnim jezicima. Za usporedbu ćemo se poslužiti prvenstveno primjerima iz hrvatskoga jezika, ponegdje i engleskoga. Neka ćemo obilježja usporediti i s jezičnim univerzalijama da bismo vidjeli vrijede li iste zakonitosti i u navedenim izmišljenim jezicima.

Budući da je prostor diplomskoga rada ograničen, a opseg mogućih razina na kojima se jezik daje analizirati golem, u radu ćemo se nastojati zadržati na morfološkim obilježjima glagola navedenih jezika. S obzirom na specifičnost jezika i potrebu da se pruži što bolji uvid u njihova svojstva, kadšto ćemo zadrijeti i u neke druge jezične razine, no nastojat ćemo se ne zadržati na njima više nego što je nužno.

Za početak ćemo (v. § 2) reći nešto općenito o umjetnim jezicima te ih smjestiti unutar šireg konteksta, zatim ćemo (v. § 3) ukratko objasniti što su jezične univerzalije i na koji ćemo ih način uvrstiti u rad. U § 4 ćemo se upoznati s trima jezicima koje ćemo u radu analizirati. Reći ćemo nešto o razlozima njihova nastanka i tijeku njihova razvoja, staviti ih u kontekst znanstvenofantastičnoga svijeta kojemu pripadaju i navesti građu kojom ćemo se za njihovu analizu služiti. Nakon toga ćemo prijeći na opis nekih njihovih jezičnih značajki kako bismo barem donekle stekli uvid u prirodu pojedinoga jezika. U glavnome dijelu rada (v. § 5) usredotočit ćemo se na glagole – krenut ćemo od općenitih značajki pa nastaviti o značajkama glagola u pojedinome jeziku. Tim ćemo načelom obuhvatiti i svaku glagolsku kategoriju o kojoj budemo govorili. Pri opisu svakoga jezika nastojat ćemo se voditi onime što je za njega

važno pa ćemo neke elemente možda uvrstiti u opis jednoga, a izostaviti iz opisa drugoga jezika.

Važno je još reći da cjelovitih gramatika tih jezika nema, a kamoli da bi bile na hrvatskome. Ovaj je rad nastao na temelju različitih izvora na engleskome jeziku koji su kadšto međusobno proturječni ili nedovoljno temeljito i stručno napisani. Pojedine elemente ustroja u nekima od jezika nećemo detaljno opisivati, ne nužno jer u literaturi o njima nema spomena, nego iz gore navedenih razloga. Pri opisu nekih jezičnih elemenata odlučit ćemo se za interpretaciju koja se učini najboljom, naglasivši pritom da postoje i drugačije, dok u interpretaciju nekih za temu manje važnih elemenata nećemo ulaziti. Vidjet ćemo da će najviše dvojbenih podataka biti u kvendskome, što i ne čudi s obzirom na to da je njegov tvorac na jeziku radio više od pola stoljeća, nikad nije objavio cjelovitu gramatiku i jeziku je razrađivao različite faze razvoja. O svemu tome više ćemo reći u pregledu jezika (v. § 4). Uz najbolju namjeru da se stanje stvari vjerno prikaže valja imati na umu da su slučajni propusti i više nego mogući.

2. Umjetni jezici

Bavimo se dakle umjetnim, izmišljenim ili konstruiranim jezicima. U ovom poglavlju reći ćemo nešto općenito o takvim jezicima te ih usput razvrstati s obzirom na njihovu namjenu i kontekst u kojemu se pojavljuju. Iako se navedeni termini često smatraju međusobno zamjenljivima, nisu svi takvi jezici u jednakoj mjeri izmišljeni pa se kao nadređen pojam u nas uvriježeno koristi termin umjetni jezik (usp. Simeon 1969: s. v.), a na engleskom govornom području i konstruirani jezik, nerijetko stopljen u engl. *conlang* (engl. *constructed + language*) (usp. Peterson 2015: 18). Prema razini utemeljenosti na već postojećim jezicima umjetne jezike možemo podijeliti na *a priori* – u potpunosti izmišljene jezike i *a posteriori* – jezike utemeljene na već postojećim, prirodnim jezicima (usp. Peterson 2015: 21). Svaki je takav jezik netko svjesno i namjerno konstruirao pa mu točno možemo odrediti vrijeme, okolnosti i svrhu nastanka. Upravo to glavno je razlikovno obilježje koje umjetne jezike dijeli od prirodnih – dok tijekom razvoja i mijenama prirodnih jezika tek donekle možemo ući u trag, pa čak i posvjedočiti njihovu izumiranju, o okolnostima njihova nastanka možemo samo pretpostavljati. Uz umjetničke (engl. *artlang*) o kojima ćemo u radu govoriti, umjetni jezici prema svrsi mogu biti još i *pomoćni* (engl. *auxiliary* ili *auxlang*, jezici namijenjeni međunarodnoj komunikaciji govornika različitih jezika) i *planirani* (engl. *engineered* ili

engelang, jezici namijenjeni postizanju kakva specifičnog jezičnog učinka) (usp. Peterson 2015: 20–21).

Umjetni se jezici mogu razlikovati i prema razini razrađenosti pa dok neki (a vidjet ćemo da su takva i naša tri) imaju prilično razrađena fonološka, morfološka, sintaktička ili kakva druga jezična pravila, neki drugi mogu biti tek skup određena broja riječi izmišljenih za kakvu svrhu ili priliku. Jedan od takvih jezika naziva *lingua ignota* (od lat. *lingua* 'jezik' i *ignota* 'nepoznat') u 12. je stoljeću izmislila njemačka opatica Hildegarda od Bingena (njem. *Hildegard von Bingen*, lat. *Hildegardis Bingensis*). Iako o namjeni tih nešto više od tisuću neologizama ne možemo sa sigurnošću govoriti, radi se o najranije zabilježenom izmišljenom jezikom za koji danas znamo (usp. Peterson 2015: 6). Inspiracija za taj i za još neke jezike nastale prije 16. stoljeća bila je navodno nadnaravna, božanska (*ibid.*).

U 17. stoljeću došlo je do razvoja *filozofskih* jezika koji bi unutar gore spomenute podjele pripadali planiranim jezicima, no najveća prekretnica u razvoju umjetnih jezika dogodila se u 19. stoljeću pojavom *međunarodnih pomoćnih jezika* (engl. *international auxiliary language, IAL*) (usp. Peterson 2015: 7–8). Nastale s ciljem olakšavanja komunikacije na međunarodnoj razini, takve jezike karakteriziraju jednostavnost i vokabular prepoznatljiv govornicima što većeg broja različitih jezika. Budući da su utemeljeni na već postojećim prirodnim jezicima, možemo zaključiti da termin *izmišljeni* u slučaju takvih jezika i nije baš najbolji izbor. Spomenut ćemo dva najranija uspjeha – *volapük* (1879) i *esperanto* (1887). Inspiraciju za volapük njemački svećenik Johann Schleyer dobio je navodno izravno od Boga tijekom jedne besane noći (usp. Okrent 2009: 94), no zahvaljujući Schleyerovu ustrajanju za potpunom kontrolom nad njime jezik nije u većoj mjeri zaživio (usp. Peterson 2015: 8). Upravo suprotnu sudbinu doživio je esperanto – njegov tvorac, Poljak Ludwik Zamenhof, jezik je počeo razvijati pod pseudonimom Dr. Esperanto (esp. *onaj koji se nada*) i odrekao se vlastitih prava na jezik, smatravši da kao međunarodni jezik treba pripadati društvu (usp. Okrent 2015: 88; Peterson 2015: 8). Jezik danas broji više od dva milijuna govornika od kojih je otprilike tisući njih esperanto materinski jezik (usp. <https://www.ethnologue.com/language/epo> [pregled: 14. XI. 2018]).

Vratimo se za kraj umjetničkim jezicima (engl. *artificial language* ili *artlang*) i to onima nastalima u svrhu stvaranja komunikacijskih sustava fiktivnih svjetova (engl. *fictional language*). Osim klingonskoga, dotračkoga i kvendskoga koje ćemo detaljnije opisati u poglavljima koja slijede, neki od istaknutijih fikcionalnih jezika su novogovor (engl. *Newspeak*) iz romana *Tisuću devetsto osamdeset četvrta* (engl. *Nineteen Eighty-Four*)

Georgea Orwella (1949), *Nadsat* iz romana *Paklena naranča* (engl. *A Clockwork Orange*) Anthonyja Burgessa (1962), i jezik *Na'vi* autora Paula Frommera izmišljen za potrebe filma *Avatar* (2009). Autori dotračkoga i kvendškoga razvili su još neke jezike, njih ćemo spomenuti u pregledu jezika (v. § 4), ali ih nećemo analizirati.

3. Jezične univerzalije

Da se jezici svijeta jedni od drugih razlikuju, primijetit će svak tko s kojim drugim jezikom osim njemu materinskog stupi u doticaj. U nekima će možda prepoznati strukture ili riječi nalik svojem materinskom pa će ga donekle uspjeti i razumjeti, dok u drugima možda neće primijetiti ni gdje jedna riječ završava, a druga počinje. Mogli bismo stoga reći da nije potrebno naročito jezikoslovno znanje da bi tko zaključio da se jezici svijeta u određenoj mjeri razlikuju, ali i da u određenoj mjeri jedni drugima sličje.

Mogli bismo s time povezati jezične univerzalije i definirati ih kao ona obilježja ustroja po kojima su prirodni jezici jedni drugima nalik, odnosno koja pronalazimo u svim ili barem većini jezika svijeta (usp. Marković 2013: 145). Jezične se univerzalije mogu naći na bilo kojoj jezičnoj razini pa tako možemo govoriti o fonološkim, morfološkim, sintaktičkim i semantičkim univerzalijama (*ibid.*: 156). Neka od tih obilježja međusobno su povezana, neka nisu, neka su beziznimna, neka uz iznimke tek prevladavaju, pa onda i univerzalije mogu biti različite prirode – implikacijske ili neimplikacijske, apsolutne ili tendencijske (*ibid.*). Prva se opreka tiče uvjetovanosti jednoga jezičnoga obilježja drugim – implikacijske univerzalije one su koje posjedovanje jednoga obilježja dovode u vezu s nekim drugim obilježjima (prema principu *ako x, onda y*), neimplikacijske obuhvaćaju ona obilježja koja nisu u vezi s drugim obilježjima (*ibid.*: 157). Druga se opreka tiče sveobuhvatnosti – apsolutne univerzalije beziznimne su, vrijedeće za sve jezike, dok tendencijske prevladavaju, ali ne bez iznimaka (*ibid.*: 158).

Uvelike zaslužan za razvoj ideje o jezičnim univerzalijama američki je jezikoslovac Joseph Greenberg koji je 1963. godine na temelju uzorka od tridesetak jezika ustanovio skup od četrdeset i pet implikacijskih univerzalija, svrstavši ih u tri skupine – općetipološke, sintaktičke i morfološke (*ibid.*: 159). Od tada do danas tema jezičnih univerzalija zaokupila je brojne jezikoslovce pa se broj proučavanih jezika i ustanovljenih univerzalija umnogostručio.

Sve to, dakako, vrijedi za prirodne jezike. Greenberg, a i ostali koji su se kasnije bavili utvrđivanjem jezičnih univerzalija, svoja su zapažanja temeljili na analizi određenog broja prirodnih jezika. Iako su tema ovoga rada umjetni, k tomu još izmišljeni, *a priori* jezici, vidjet

ćemo da mehanizmi po kojima ti jezici djeluju u mnogoćemu nalikuju prirodnim jezicima. Uzmemo li u obzir još i ćinjenicu da su sva tri jezika koja ćemo analizirati razradili jezikoslovcđ, sa sigurnošću možemo pretpostaviti da obilježja tih jezika nisu odabrana nasumićno te da bi se jezićne univerzalije iz prirodnih jezika u odrećenoj mjeri mogle primijeniti i na njih. U radu ćemo stoga navesti neke od Greenbergovih i neke od univerzalija kasnije ustanovljenih i okupljenih početkom stoljeća u arhivu odjela za lingvistiku njemaćkog sveućilišta Konstanz (KUA). Poslužit ćemo se i *Svjetskim atlasom jezićnih struktura* (WALS). Na primjerima ćemo vidjeti vrijede li navedene univerzalije u klingonskome, dotraćkome i kvendaskome i mogu li se uopće na sva tri primijeniti.

4. Pregled jezika

U ovom ćemo poglavlju dati uvid u jezike o kojima će biti rijeći u radu. Prvo ćemo opisati kontekst u kojemu je koji jezik nastao, zatim ćemo istaknuti neke opće jezićne znaćajke svakoga od njih. Glagole u kontekstu pojedinoga jezika zasad ćemo samo spomenuti jer ćemo o njima detaljnije govoriti u sljedećem poglavlju. O jezicima ćemo u ovom i sljedećim poglavljjima govoriti redom – klingonski, dotraćki, kvendski.

4.1. Klingonski

Klingonski je (kling. *tlhIngan*, engl. *klingon*) sluźbeni jezik Klingonskoga Carstva – carstva izvanzemaljskih ćovjekolikih ratnika Klingonaca – koji je za potrebe filmskog serijala *Zvezdane staze* izmislio amerićki lingvist Marc Okrand. Iako su se u prvim dvama filmovima (*Zvezdane staze I* iz 1979. i *Zvezdane staze II: Khanov bijes* iz 1982. godine) pojavile neke rijeći na klingonskome, Okrand je na stvaranju gramatike jezika poćeo raditi tek za treći nastavak serijala (*Zvezdane staze III: Potraga za Spockom* iz 1984. godine). Isprva je jezik trebao biti tek toliko razraćen da se njime može izreći nekoliko rećenica koje su se trebale pojaviti u filmu, no s vremenom se sve više razvijao. Od 1992. godine djeluje *Klingonski Jezićni Institut* (engl. *Klingon Language Institute, KLI*) u sklopu ćijeg se rada odrźavaju godišnje konferencije, izdaje ćasopis *HolQeD* (*Hol* 'jezik' + *QeD* 'znanost'), radi na širenju korpusa i boljem razumijevanju klingonskoga jezika i kulture. Okrandu je kao temelj posluźilo tek nekoliko rijeći iz prvih dvaju nastavaka pa je njihovom analizom izvlaćio moguću strukturu, odrećivao granice rijeći i biljeźio već postojeće glasove. Cilj je bio izmisliti ne-ljudski jezik pa je Okrand odlućio namjerno prekršiti neka pravila i tendencije prirodnih jezika (v. niźe), ali je istovremeno morao paziti da jezik glumcima bude lako izgovorljiv (Okrent 2009: 230). Strategija kojim se vodio pri stvaranju jezika bila je

promijeniti smjer kad god bi jezik počeo previše nalikovati nekom već postojećem prirodnom jeziku (*ibid.*: 234). Većinu gramatičkih pravila odredio je proizvoljno, no ponekad bi ih naknadno mijenjao i prilagođavao prema onome što su glumci izgovarali. Za analizu klingonskoga u radu ćemo se poslužiti ponajprije njegovim *Rječnikom* (Okrand 1985 [1992]), odnosno drugim, nadopunjenim izdanjem službenog vodiča kroz klingonski jezik. Iako nazvan *Rječnikom* (engl. *The Klingon Dictionary*) radi se o pregledu gramatike klingonskoga jezika uz rječnički dio koji se sastoji od otprilike 1500 riječi u prvom i dodanih 200 riječi u drugom izdanju. U sklopu djelovanja *Instituta (KLI)* leksik se redovito nadopunjuje novim riječima pa danas broji otprilike tri tisuće riječi.¹

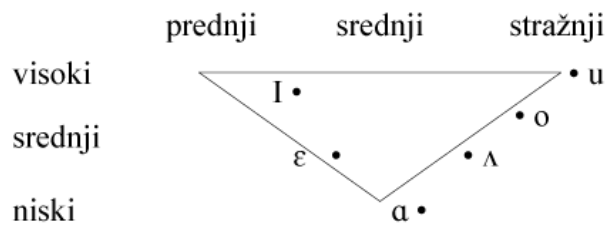
Klingonski jezik izmišljen je na temelju filmskim scenarijem određene klingonske kulture, koja se posljedično odražava u nekim njegovim elementima. Tako primjerice u klingonskome ne postoji riječ za pozdrav jer su Klingonci ratnička rasa koja prilikom susreta ne razmjenjuje ljubaznosti, već odmah prelazi na stvar koristeći izraz *nuqneH* (*nuq* 'što?' + *neH* 'željeti') – u doslovnom prijevodu *što želiš?* Iz istog je razloga scenarij odredio da jezik bude grlen pa je Okrand među foneme uvrstio velare [ɣ], [ŋ], [x], uvular [q] i kombinaciju posljednjih dvaju ostvarenu fonemom [qɣ]. S druge strane, fonema [z] i [k] u klingonskome nema jer je Okrand htio izbjeći stereotip da nazivi za negativce u znanstvenofantastičnim knjigama i filmovima, a i popularnoj kulturi uopće obično počinju ili su naglašeni jednim od ovih glasova.² No klingonski je već bio *klingonski* kad se Okrand dosjetio te ideje pa je doskočio tomu uporabom fonema [tʰ] (u pismu *tlh*) koji je transkripcijom u engleski postao [k] pa kad govorimo o *klingonskome*, govorimo zapravo o jeziku *tlhIngan*. Krajnji rezultat u inventaru fonema je dvadeset i šest fonema od kojih je pet vokala i dvadeset i jedan konsonant. Prikažimo ih simbolima i terminima Međunarodne fonetičke udruge (IPA):³

¹ Jedna od naknadno skovanih riječi (2017. godine na godišnjem okupljanju klingonista pod nazivom *qepHom* u Saarbrückenu) je i glagol *pargh* 'biti umjetan' u prijevodu sintagme 'umjetni jezik' (*Hol pargh*) koju smo naveli u uvodu (usp. KLI [pregled: 11. X. 2018]). Da smo odlučili posegnuti samo za originalnim korpusom, najbliži prijevod bio bi *Hol ngeb* – 'lažni jezik' (usp. Okrand 1985 [1992]).

² *Dr. Zaius* iz *Planeta majmuna*, rasa *Zygon* iz *Dr. Whoa*, *Godzilla*, *King Kala* iz *Flasha Gordona*, *Klaatu* iz *Dana kada je zemlja stala*, čak i *Krastos* iz crtanog serijala *Moj mali poni* (Okrand 2014 [pregled: 9. IX. 2018]). S druge strane kao jedan od najzastupljenijih fonema u *nepoznatom jeziku* (lat. *lingua ignota*) ističe se upravo [z] (Peterson 2015: 6).

³ Tablica konsonanata preuzeta je, a vokalski trokut prilagođen s internetskih stranica *Klingonske Akademije*. Na stranicama *Klingonskog Jezičnog Instituta* može se naći i zvučni zapis fonema.

Vokali:

Konsonanti:

	Bilabijali	Labio-dentali	Alveolari	Postalveolari	Retrofleksi	Palat ali	Velari	Uvulari	Glotali
Okluzivi	p ^h b		t ^h		ɖ			q ^h	ʔ
Nazali	m		n				ŋ		
Vibranti			r						
Frikativi		v			ʂ		x ɣ		
Afrikate			tʃ	tʃ̣ dʒ̣				qχ	
Aproksimanti						j			
Lateralni apr.			l						

Osim u tablici navedenih na popisu fonema je i labio-velarni aproksimant [w], u pismu *w*.

Iako je Okrand pri stvaranju jezika izmislio i službeno klingonsko pismo, pri proučavanju jezika jednostavnosti radi koristi se latinica. Pogledajmo kako se latinicom bilježe fonemi:

Vokali: *a, e, I, o, u*

Konsonanti:

	Bilabijali	Labio-dentali	Alveolari	Postalveolari	Retrofleksi	Palatali	Velari	Uvulari	Glotali
Okluzivi	p b		t		D			q	'
Nazali	m		n				ng		
Vibranti			r						
Frikativi		v			S		H gh		
Afrikate			tlh	ch j				Q	
Aproksimanti						y			
Lateralni apr.			l						

Budući da je i sam izvorni govornik engleskoga jezika, Okrand je morao naučiti nove, ne-engleske glasove koje je inkorporirao u jezik, pa je radi lakšeg izgovora u latiničnu grafiju odlučio uvesti pravilo da se većina ne-engleskih glasova piše velikim slovom. Približan način izgovora pojedinoga fonema Okrand je engleskome čitatelju objasnio u prvome poglavlju *Rječnika* (usp. Okrand 1985 [1992]) usporedbom s izgovorom nekih riječi iz engleskoga jezika.

Sa svojih dvadeset i šest fonema klingonski je sličan prosječnomu prirodnomu jeziku.⁴ S druge strane, na klingonski možemo primijeniti jednu od apsolutnih implikacijskih univerzalija u jezicima svijeta (KUA: #124) koja podrazumijeva da jezik koji ima aspirirane okluzive, naročito bezvučne labijale [p^h] i alveolare [t^h], ima i glotalni frikativ [h]. U klingonskome ova univerzalija ne vrijedi jer nema glotalni frikativ [h], ali ima velarni frikativ [x], u pismu *H*.

Odstupanje od prirodnih jezika očituje se i u redosljedju riječi – Okrand je za osnovni redosljed rečenica s prijelaznim glagolom odlučio uzeti OVS – redosljed zastupljen u tek desetak prirodnih jezika, odnosno otprilike 0,8% iz uzorka od 1377 jezika (Dryer 2005).⁵

Najzastupljenije vrste riječi u klingonskome su *imenice* i *glagoli*, a sve ostale svrstavaju se u *ostatke* (kling. *chuvmey*),⁶ među kojima nalazimo nešto slično onomu što u lingvističkoj tradiciji nazivamo *zamjenicama*, *brojevima*, *prilozima*, *usklicima* i *veznicima*. Ono što bismo nazvali *pridjevima* kao samostalnih riječi u klingonskome nema, no pridjevska značenja mogu se izraziti kombinacijom glagola koji izražava stanje ili kakvoću i imenice koja mu neposredno prethodi – mogli smo to vidjeti na primjeru iz uvoda – *Hol pargh* 'umjetan jezik', dosl. jezik (koji je) umjetan. Klingonski je jezik s elementima *polisinteze* utoliko što leksički morfovi na se mogu primiti velik broj afikasa, ima i elemente *aglutinacije*, ali odnos morfova nije uvijek *jedan za jedan*, kakav bi bio u isključivo aglutinativnom jeziku (usp. Marković 2013: 149–150). Različitim tipovima afikasa koji u klingonskome moraju doći u točno određenom redosljedju – Okrand ih je stoga označio rednim brojevima pa ćemo tako i mi (v. § 5) – mogu se iskazati brojna značenja. Ono što bismo primjerice u hrvatskome iskazali sintaktički u klingonskome će se uglavnom iskazati afiksarno – na imenicama kroz pet tipova

⁴ Prosječan broj konsonanata u jezicima svijeta je 22 ± 3 , a vokala 5–6 (Maddieson 2013a i 2013b).

⁵ Jedini zastupljen slabije od ovog, u tek četirima jezicima, odnosno približno 0,3% jezika iz istoga uzorka, je redosljed OSV (Dryer 2005).

⁶ Od glagola *chuv* 'biti ostavljen' i imenskog sufiksa *-mey* za opću množinu – prijevod bi otprilike bio *oni koji su ostavljeni* (usp. Okrand 1985 [1992]).

sufikasa, a na glagolima kroz dva tipa prefikasa i devet tipova sufikasa. U klingonskome stoga nisu rijetkost duge riječi nastale aglutinacijom afikasa na korijen riječi, iako su i kanonski oblici i afiksi uglavnom jednosložni (npr. imenica *Qagh* 'greška', deminutivni sufiks *-Hom*, glagol *Hegh* 'umrijeti' i sufiks za svršeni vid *-pu'*). Aglutiniramo li primjerice na imenicu *Qagh* 'greška' po jedan sufiks iz svake od pet mogućih kategorija imeničkih sufikasa, možemo dobiti riječ *Qagh-Hom-mey-Hey-llj-mo'* u prijevodu 'zbog tvojih očitih manjih grešaka' (usp. Okrand 1985 [1992]: 15). Glagolski afiksi još su brojniji i u teoriji bi se mogao pojaviti glagol afigiran po jednim od svih mogućih afikasa, ali u izvornom korpusu takav glagol nije zabilježen (*ibid.*: 26). O mogućim značenjima koja se glagolskim afiksima iskazuju detaljnije ćemo u § 5, no uzmemo li zasad za primjer glagol *Hegh* 'umrijeti' i afigiramo ga jednim prefiksom i četirima sufiksima, možemo dobiti riječ poput sljedeće:

kling. Ø-Hegh-qang-moH-lu'-pu'
 O.3.SG <S.INDEF-umrijeti-VOL-CAUS-S.INDEF-PF
 'Netko je njega/nju/njega učinio voljnim/voljnom umrijeti.'

(Okrand 1985 [1992])

Iz navedenoga primjera možemo vidjeti da se u klingonskome afiksno na glagolu može iskazati značenje koje bismo u hrvatskome iskazali sintaktički. Možemo vidjeti i da u klingonskome nema gramatičkoga iskazivanja roda utemeljenog na opreci prema spolu iako opreka prema spolu u Klingonaca postoji i iskazana je derivacijski. Možemo to vidjeti na primjeru imenica *puqbe'* 'kći' i *puqloD* 'sin' nastalih derivacijom od *puq* 'dijete' i *be'* 'žensko, žena' (dosl. 'žensko dijete') te *puq* i *loD* 'muško, muškarac' (dosl. 'muško dijete') (usp. Okrand 1985 [1992]). Distinkcija koja se u klingonskome može smatrati vrstom rodne ona je između *bića koja su sposobna koristiti jezik i svega ostalog* (unutar druge kategorije od ostatka se dodatno razlikuju jedino *dijelovi tijela*). Iako se prvenstveno tiče imenica (pa je tako primjerice pluralni sufiks za imenice koje označavaju bića sposobna koristiti jezik *-pu'*, dijelove tijela *-Du'*, a sufiks za sve ostalo *-mey*), vidjet ćemo u poglavlju o glagolskim načinima (usp. abilitativ § 5.1.5) da se ta opreka ponekad tiče i glagola te se u nekim slučajevima iskazuje uporabom različitih glagolskih sufikasa. U jezicima svijeta nije posve neobično iskazivanje roda utemeljeno na opreci prema nekoj vrsti *živosti* – iz uzorka od 257 jezika takvih je 28, odnosno otprilike 11% jezika (Corbett 2013).⁷

⁷ U nekoj mjeri takav je i hrvatski – obličnu razliku živoga i neživoga možemo vidjeti u Asg. imenica I. vrste muškoga roda (usp. Marković 2013: 276).

Osim što se pojavljuju u točno određenom redosljedju, važno je reći i da su unutar svakog tipa afikasa barem dva međusobno isključiva afiksa, s iznimkom lutajućih, o kojima više u poglavlju o glagolima (v. §§ 5, 5.1.2).

Klingonski u pismu ne koristi interpunkciju. Klingonske riječi većinom ni po čemu nisu slične engleskima, no nekima se Okrand poigrao pa je tako *leSpal* riječ za *gitaru* (prema jednoj od kulturnih vrsta električne gitare nazvanoj prema američkom džez-gitaristu Lesu Paulu); *ghotl* za *ribu* (termin navodno skovao irski dramaturg G. B. Shaw, aludirajući na apsurdnost engleskoga izgovora gdje se *gh* u *tough* izgovara kao [f], *o* u *women* kao [i], *ti* u *nation* kao [ʃ]); *oy* za *bol* i *uH* za *mamurluk* (usp. Okrent 2009: 240). U klingonskome nema gramatičkoga iskazivanja vremena (Okrand 1985 [1992]: 23) (više o poimanju vremena u klingonskome v. u §§ 5.1.3, 5.1.4).

4.2. Dotrački

Dotrački je (dotr. i engl. *dothraki*, prema dotr. *dothrak* 'jahač' + pluralni sufiks *-i* u N imenica za živo) zamislio američki pisac G. R. R. Martin kao jezik ratnika za seriju fantastičnih romana *Pjesma leda i vatre*. Od sedam planiranih dosad je od 1996. do 2011. godine objavljeno pet nastavaka. Za razliku od Okranda i Tolkiena Martin nije jezikoslovac i svoje je romane tek „začinio“ pokojom riječju izmišljenoga jezika (usp. <https://grm.livejournal.com/148593.html> [pregled: 29. X. 2018]) pa je u više od četiri tisuće stranica (dosad objavljenog) originalnog korpusa uvrstio tek pedesetak riječi, dobrim dijelom imena.⁸ Tek prilikom TV-adaptacije serijala 2009. godine američki lingvist David J. Peterson počeo je raditi na razvoju jezika. Slično kao i Okrand s klingonskim Peterson je krenuo razvijati jezik imajući za temelj određena obilježja jezika kojima je htio ostati „što je moguće više vjeran“ (Peterson 2010). Osim dotračkoga Peterson je za seriju *Igra prijestolja* razradio i nekoliko varijanti *valirijskoga* (engl. *Valyrian*), arhaičnog, visokog plemićkog jezika.⁹ Službene gramatike dotračkoga nema pa ćemo se za analizu u radu poslužiti prije svega neslužbenom gramatikom jezika sa stranice *Dothraki wiki* (DW). Peterson se u knjizi *The Art of Language Invention* (2015) osvrnuo tek na neke aspekte dotračkoga pa ćemo se poslužiti i njome.

⁸ Popis originalnog korpusa može se naći na DW.

⁹ Naziv serije *Igra prijestolja* dolazi od naziva prvog nastavka ciklusa *Pjesma leda i vatre*.

Želeći ostati vjeran originalnom jezičnom materijalu iz Martinovih romana, Peterson je dotrački utemeljio na sljedećim zakonitostima koje je primijetio u originalnom korpusu – dominantni redosljed rečeničnih sastavnica je SVO, pridjevi su postponirani imenici i jezik nema kopulu (Peterson 2010).¹⁰ Oprimjerimo to sljedećim dvjema rečenicama:

dotr.	Lajak-Ø	haj-Ø	dothra-e	hrazef-Ø.
	Ratnik-N.SG.ANIM	snažan-N.SG.	jahati-PRES.3.SG	konj-ACC.SG.INANIM
	'Snažan ratnik jaše konja.'			
	Hrazef-Ø	vezh-Ø.		
	Konj-N.SG.INANIM	pastuh-N.SG.ANIM		
	'Konj je pastuh.'			

(DW)

Iz tih primjera možemo zaključiti još nekoliko stvari. Prvo, možemo vidjeti da se imenice mogu podijeliti na one za živo i one za neživo – kao i u klingonskome tu opreku prema živosti možemo smatrati svojevrsnom rodnom. Iskazivanja gramatičkoga roda utemeljenog na opreci prema spolu ni u dotračkome nema (usp. Peterson 2015: 116–117), iako opreka prema spolu i u Dotračana postoji i iskazana je derivacijski. Možemo to vidjeti na primjeru imenica *chiorikem* 'supruga' i *mahrzhkem* 'suprug' nastalih derivacijom od *chiori* 'žena' i *kem* 'vjenčan, spojen' (dosl. 'vjenčana žena') i *mahrzhkem* 'muškarac' i *kem* (dosl. 'vjenčan muškarac') (usp. DED: s. v. [pregled 12. XI. 2018]). Pripada li imenica kategoriji živoga ili neživoga, u dotračkome nije uvijek jednostavno odrediti pa je takav podatak najbolje potražiti u rječniku. Već iz primjera možemo vidjeti da imenica *hrazef* 'konj' pripada kategoriji neživoga, a *vezh* 'pastuh' kategoriji živoga – Peterson (usp. 2015: 117) objašnjava da važne ili opasne životinje pripadaju kategoriji živoga, a sve ostale kategoriji neživoga. Drugo, možemo vidjeti da je dotrački prema padežnom obilježavanju dopuna glagolu akuzativan jezik. Spomenimo usput i da se imenice u dotračkome sklanjaju u pet padeža – nominativ, akuzativ i genitiv kojih se značenja poklapaju sa značenjem tih padeža u hrvatskome te ablativ i alativ. Kanonski oblik imenica je nominativ jednine. Kao i u prirodnim jezicima ablativ i alativ iskazuju suprotna značenja (usp. Marković 2013: 260-261). Ablativom se iskazuje udaljavanje od čega, primjerice:

¹⁰ SVO je drugi najčešći redosljed rečeničnih sastavnica u jezicima svijeta, prisutan u 488 jezika, odnosno 35,4% iz uzorka od 1377 jezika (Dryer 2005). Jedini redosljed zastupljen češće od ovoga je SOV prisutan u 565 jezika, odnosno 41% iz istoga uzorka (*ibid.*).

dotr. Kisha jad-aki krazaaj-oon.
 1.PL.NOM doći-PRES.1.PL planina-ABL.INANIM
 'Mi dolazimo s planine.'

(DW)

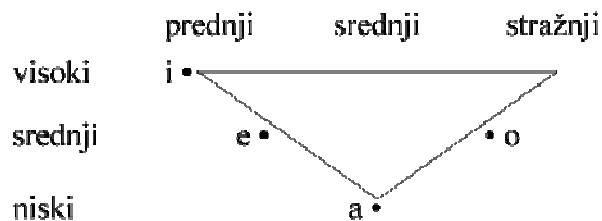
Suprotno tomu alativom se iskazuje približavanje čemu:

dotr. Kisha ver-aki krazaaj-aan.
 1.PL.NOM putovati-PRES.1.PL planina-ALL.INANIM
 'Mi putujemo na planinu.'

(DW)

Peterson je fonološki sustav i pravopisna pravila dotračkoga razradio imajući na umu stanje stvari u originalnom Martinovu korpusu i uvjet scenarista serije da jezik zvuči oštro, grubo jer je rasa Dotračana (dotr. i engl. *Dothraki*) ratnička rasa (Peterson 2015: 23). Imajući uvid samo u slova, pisani ostvaraj fonema iz originalnog korpusa, Peterson je za TV-adaptaciju morao odlučiti kojih će fonema ta slova biti ostvaraj. Zaključivši da će većina obožavatelja biti s engleskog govornog područja Peterson se odlučio za izgovor fonema kakav bi bio prirodan govorniku američkog engleskoga jezika (*ibid.*: 90) pa se tako primjerice [dʒ] bilježi kao *j*, a [j] kao *y* (*ibid.*: 92). Prikazat ćemo tablice fonema kakvima ih Peterson iznosi (*ibid.*: 93-94):

Vokali:¹¹

Konsonanti:

	Labijali	Dentali	Alveolari	Palatali	Velari	Uvulari	Glotali
Okluzivi		t, d			k, g	q	
Afrikate				tʃ, dʒ			
Frikativi	f, v	θ	s, z	ʃ, ʒ	x		h
Nazali	m	n	ɳ	ɲ	ŋ	ɴ	
Kliznici				j	w		
Laterali		l					
Dotačnici/ Vibranti			ɾ, r				

¹¹ Vokalski trokut prilagođen je prema tablici koju Peterson iznosi.

Možemo vidjeti da Peterson bilježi i alofone fonema. Uz priložene tablice Peterson (2015: 92–93) ističe još neke opaske o grafiji i izgovoru. Što se tiče grafije – [θ] se bilježi kao *th*, [ʃ] kao *sh*, [tʃ] kao *ch*, [x] kao *kh* i [ʒ] kao *zh*.¹² Što se tiče izgovora, Peterson ističe nedostatak diftonga – vokali su uvijek slogotvorni i heterosilabični, čak i kad dva vokala dolaze jedan za drugim, kao u španjolskome *creer* [kre.er] 'vjerovati' (*ibid.*: 92) ili u hrvatskome *uočiti* [u.o.či.ti] ili *iako* [i.a.ko]. Fonem [r] izgovara se kao vibrant [r] na početku riječi i na ostalim mjestima kad je udvojen, a na ostalim mjestima kad nije udvojen kao dotačnik [r̥] (*ibid.*: 93). Iako u tablici navodi i alofone fonema [n], uz objašnjenje da se prije [q] izgovara kao [N], a prije [x] i [k] kao [ŋ] (*ibid.*: 94), Peterson ističe da se [t], [d], [n] i [l] izgovaraju dentalno (*ibid.*: 93). Želeći jeziku dati jedinstven zvuk, a i zato što mu zvuče ružno, foneme [b], [p] i [u] odlučio je izostaviti (*ibid.*: 93).

Dotrački je fleksijski jezik. Riječi u dotračkome ne mogu završiti na udvojene konsonante, na samostalne konsonante [g], [q], [w] (Peterson 2015: 54) ni na skupine konsonanata koje se sastoje od dvaju konsonanata od kojih je drugi *približnik* – u dotračkome su približni fonemi [w], [r], [l] i [y]. U slučaju da riječ prilikom tvorbe oblika završava na bilo koju od tih nedopuštenih skupina, događa se paragoga pa se na kraj riječi domeće vokal [e].¹³ Pogledajmo to na primjerima:

dotr.	dirg-at	dirg-Ø-e
	razmišljati-INF	razmišljati-PRET.SG.AFF-PAR
	laq-at	laq-Ø-e
	plakati-INF	plakati-PRET.SG.AFF-PAR
	zoqw-at	zoqw-Ø-e
	poljubiti-INF	poljubiti-PRET.SG.AFF-PAR
	mawizzi-Ø	mawizz-Ø-e
	zec-NOM	zec-ACC.INANIM-PAR

(<https://docs.dothraki.org/Dothraki.pdf>)

Osim glagola kojima ćemo se u ovom radu baviti, u dotračkome nalazimo i riječi koje bismo mogli svrstati među ono što u lingvističkoj tradiciji nazivamo *imenicama*, *zamjenicama*, *pridjevima*, *prilozima*, *prijedlozima*, *brojevima*, *veznicima*, *uzvicima* i *česticama*.

¹² U originalnom korpusu [ʒ] se bilježio kao *jh* (usp. Peterson 2015: 92).

¹³ U akuzativu imenica za neživo koje završavaju na vokal dočetni vokal ispada (usp. DW [pregled: 10. IX. 2018]).

4.3. Kvendski

Kvendski (engl. *Quenya* od kven. *quende* 'vilenjak' + pridjevski sufiks *-ya*), u doslovnom bi prijevodu bio *vilenjački*, jezik vilenjaka. Engleski jezikoslovac i pisac fantastičnih romana J. R. R. Tolkien krenuo je konstruirati ovaj jezik još 1915. godine (Fauskanger 2002: 22) da bi potom oko njega izgradio i čitavu mitologiju u romanima koji su u međuvremenu postali jednim od najuspješnijih fantastičnih književnih, a kasnije i filmskih djela.¹⁴ Kvendski nije jedini jezik koji je Tolkien konstruirao, uz njega se u djelima mogu pronaći i drugi, više ili manje razrađeni jezici. Skupini vilenjačkih jezika, kojoj među ostalima pripadaju *kvendski*, *sindarinski* i *eldarinski*, Tolkien je prvo zamislio fonološki sustav zajedničkog prajezika, a naknadno prilagođavao promjene za svaki jezik koji se iz njega razvio.

Tolkien je tijekom rada na kvendskome često mijenjao pravila, eksperimentirao s potencijalnim drugačijim rješenjima, ponekad se vraćao starima, a ponekad trajno usvajao nova. Na stvaranje jezika gledao je kao na igru i prilagođavao ga je promjenama vlastitih lingvističkih raspoloženja i ukusa (Tolkien 1992: 240, prema Fauskanger 2000: 21), stoga će među nekim zakonitostima jezika kojih ćemo se dotaknuti biti i primjera koji će te zakonitosti činiti dvojbenima – u većini se slučajeva radi o tome da je sam Tolkien odustao od nekih ideja, a da nije do kraja razradio druge. U radu ćemo u obzir uzeti isključivo značajke kvendskoga koji nalazimo u djelima nastalima nakon 1953. godine, od *Gospodara prstenova* nadalje.

Četrdesetak godina koliko je prošlo od početka razvoja jezika do ovog, tzv. *kasnog kvendskoga* koji ćemo analizirati u radu (ekonomičnosti radi nazivat ćemo ga samo *kvendskim*), Tolkien je proveo razrađujući jezik, nadograđujući vokabular i razvijajući gramatiku. Iako je izrazio želju da sastavi povijesnu gramatiku kvendskoga i sindarinskoga te vodio opsežne bilješke, Tolkien nikad nije sam objavio gramatiku jezika, smatrajući da prvo mora dovršiti legende i mitologiju (Tolkien *et al.* 2000: 411), stoga su svi pokušaji sistematiziranja kvendskoga nastali tek nakon njegove smrti 1973. godine. Jednim od takvih pokušaja, *Potpunim tečajem jezika vilenjaka* (Fauskanger 2002), poslužit ćemo se za analizu

¹⁴ Romani iz trilogije na prvom su mjestu najprodavanijih knjiga na svijetu s otprilike sto pedeset milijuna prodanih primjeraka (https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_best-selling_books#More_than_100_million_copies [pregled: 13. IX. 2018]), a sva tri nastavka filmske adaptacije nalaze se među prvih dvadeset naslova IMDb-ove liste 250 najbolje ocijenjenih filmova svih vremena (https://www.imdb.com/search/title?genres=drama&groups=top_250&sort=user_rating,desc [pregled: 13. IX. 2018]).

kvendškoga. Fauskanger je jedan od najpoznatijih i najpriznatijih tolkienskih lingvista, a njegov je *Tečaj* nastao na temelju proučavanja javno dostupne građe – romana i Tolkienovih postumno objavljenih rukopisa. Tolkien taj jezik nije namijenio učenju niti ga je razradio do mjere da se njime može tečno govoriti, stoga je Fauskangerov (a i bilo čiji tko se takva posla laća) pokušaj usustavljanja kvendške gramatike samo to – tek pokušaj i donekle vlastita interpretacija jezika, na što se i sam Fauskanger u uvodu u *Tečaj* osvrće i poziva (usp. Fauskanger 2002: 4). Za analizu kvendškoga oslonit ćemo se ponajviše na sadržaj *Tečaja*, imajući pritom na umu sve potencijalne nedostatke i nepravilnosti proizišle iz tako napisane gramatike.

Podaci o kvendškom fonološkom sustavu postoje prvenstveno u pisanome obliku, raštrkani u Tolkienovim bilješkama, uz tek nekoliko snimaka u kojima Tolkien čita kvendške tekstove (Fauskanger 2002: 31). Tolkien je ispisao tisuće stranica bilješki o vlastitim izmišljenim jezicima (*ibid.*: 15) pa tko se proučavanjem Tolkienovih jezika bavio, podatke je morao crpiti iz dostupnih Tolkienovih bilješki.¹⁵ Iznijeti podatke o fonološkom sustavu kvendškoga, još k tome sa sigurnošću u njihovu ispravnost, bio bi pothvat dostojan rada posvećena samo tome. Podaci iz Fauskangerova *Tečaja* (2002) kadšto su proturječni, a kamoli pridodamo li tomu ostale izvore nastale proučavanjem Tolkienovih bilješki. Već pri pokušaju popisivanja fonema i slova samo iz Fauskangerova *Tečaja* nailazimo na probleme s nedosljednošću, dvojbenošću podataka i povrhu svega amaterizmom pri opisivanju i bilježenju. Sve u svemu, daleko izvan dosega i kapaciteta ovoga rada. Zbog svega toga duljiti o fonološkome sustavu nećemo. Pozivajući se na Fauskangera (2002), ipak ćemo nabrojiti neka fonološka ograničenja i zakonitosti jer će nam biti važna pri tvorbi morfoloških oblika:

- a) u kasnom kvendškome [k] se bilježi kao *c*
- b) jezik broji pet vokala koji mogu biti kratki (a, e, i, o, u) i dugi (á, é, í, ó, ú)
- c) vokali se mogu kombinirati u diftonge
- d) dugi vokali i diftonzi ne mogu se pojaviti ispred konsonantskog skupa
- e) konsonantski skupovi *ly*, *ny*, *ry* i *ty* smatraju se jednim fonemom ako im prethodi dugi vokal

Napomenimo još i da se u Fauskangerovu *Tečaju*, posmrtno objavljenoj zbirci Tolkienovih pisama (Tolkien *et al.* 2000), a i ostalim internetskim izvorima na engleskome jeziku, u nekim slučajevima iznad samoglasnika bilježi znak za prijeglas (npr. ä ili ë) koji ne označava

¹⁵ Fauskanger (2002: 15–20) iznosi popis dostupnih publikacija iz kojih je i sam proučavao kvendski jezik.

glasovnu promjenu, nego ukazuje na to da se vokal u određenom okruženju izgovara različito nego što bi se izgovarao u engleskome jeziku. Nama će to i bez toga biti jasno pa ga u radu nećemo koristiti.

Osim glagola, vrste riječi u kvendskome bismo mogli svrstati u kategorije koje bismo u nas nazvali *imenicama*, *zamjenicama*, *pridjevima*, *prilozima*, *prijedlozima*, *veznicima*, *česticama* i *brojevima*. Red riječi u rečenici u kvendskome je uglavnom, ali ne isključivo SVO. Kvendski je fleksijski jezik – o glagolima ćemo opširnije u sljedećem poglavlju, a imenice se dekliniraju u osam padeža i četiri broja (*singular*, *plural*, *partitivni plural* i *dual*). U ranijem stadiju jezika uz nominativ, genitiv, posesiv, dativ, alativ, ablativ, lokativ i instrumental postojao je i akuzativ. Njime se u ranijem kvendskome kao i u hrvatskome iskazivao objekt i oblikom je uglavnom bio drugačiji od nominativa:

ran. kven.	cirya-Ø-Ø	ciryá-Ø-Ø
	'brod-NOM-SG'	'brod-ACC-SG'
	cirya-Ø-r	cirya-Ø-i
	'brod-NOM-PL'	'brod-ACC-PL'

(Fauskanger 2002)

U kasnom kvendskome tog je oblika nestalo, a objekt se počeo iskazivati oblikom jednakim nominativu. Fauskanger (2002: 145) ističe da je moguće da su nominativ i akuzativ postali oblikom jednaki ili da je nominativ preuzeo funkciju akuzativa. Navodi da se u svakom slučaju svodi na to da akuzativa više nema (*ibid.*). S tom Fauskangerovom tvrdnjom nećemo se složiti jer da se radi o sinkretizmu, akuzativ bi u kasnom kvendskome još uvijek postojao, ali u obliku jednaku nominativu. Budući da ne možemo sa sigurnošću utvrditi radi li se o izjednačavanju oblika akuzativa i nominativa ili o izbacivanju akuzativa iz uporabe u potpunosti, a literatura pretpostavlja da akuzativa nema, i mi ćemo se odlučiti za tumačenje da je u kasnom kvendskome akuzativ jednostavno nestao iz uporabe, a njegovu je funkciju preuzeo nominativ. U radu ćemo stoga objekt rečenice iskazivati nominativom (v. § 5). U jezicima svijeta takvo što bilo bi izrazito neobično sudeći prema *ljestvici fleksijskih padeža* (usp. Blake 2001: 156) koja glasi ovako i podrazumijeva da svaki padežni oblik podrazumijeva postojanje lijevoga od sebe (Marković 2013: 264):

nominativ > akuzativ/ergativ > genitiv > dativ > lokativ > ablativ/instrumental > ostali padeži

Osim što se njime iskazuju i subjekt i objekt u rečenici, nominativom jednine u kvendskome je obilježen kanonski oblik imenica. Genitivom i posesivom se iskazuju značenja koja se

primjerice u hrvatskome iskazuju samo genitivom. Alativ i ablativ iskazuju značenja kao i u prirodnim jezicima i dotračkome (usp. primjere iz dotračkoga § 4.2). Za razliku od dotračkoga, kvendski ima kopulu *ná*:

kven.	I	parma-Ø-Ø	ná	carne.
	ART	knjiga-NOM-SG	COP	crven/a/o
		'Knjiga je crvena.'		

(Fauskanger 2002)

Već iz dosad navedenoga o klingonskome, dotračkome i kvendskome možemo vidjeti da, iako su izmišljeni, ti jezici imaju zapravo ustroj prirodnih jezika. Ustroj svakoga od njih međusobno se razlikuje, kao što se i ustroj prirodnih jezika može razlikovati. O glagolima u tim jezicima dosad nismo puno rekli, no mogli smo vidjeti na primjerima da se u dotračkome i kvendskome na glagolu iskazuju vremena, u klingonskome ne.

5. Glagoli

Glagoli, riječi kojima se izriču procesi – radnja, stanje i zbivanje (Barić *et al.* 1997: 222) – u jezicima svijeta univerzalna su kategorija (Trask 2005: s. v.), što će reći da nema jezika u kojem glagola ne bi bilo. U prethodnome poglavlju spomenuli smo da su glagoli sastavni dio gramatika i naših triju izmišljenih jezika, u ovome ćemo na primjerima pokazati da se i u njima glagolima izriču ista značenja kao i u prirodnim jezicima. Reći ćemo neke osnovne obavijesti o glagolima unutar tih jezika, a dalje ćemo kroz potpoglavlja pobliže opisati i oprimjeriti neke od kategorija koje se u njima tim jezicima na glagolima iskazuju.

Glagole u jezicima svijeta možemo svrstavati u različite skupine prema različitim kriterijima poput – radnje i stanja pa ih dijelimo na *aktivne* i *stativne*; (ne)prijelaznosti predikacije (s vršioca na trpioca) pa ih dijelimo na *prijelazne* i *neprijelazne*; razine značenja pa ih dijelimo od najmanje značenjskih, odnosno *pomoćnih*, *kopulativnih* (pomoću kojih se tvori neki drugi glagolski oblik), preko *modalnih* (koji modificiraju kakvu drugu radnju), *semikopulativnih* (koji sudjeluju u gradbi polusponskih predikata), *faznih* (koji označuju različite faze predikacije) i *perifraznih* (samoznačni, ali dio perifraze) do posve značenjskih, odnosno *punoznačnih* (usp. Marković 2013). Glagole u našim trima jezicima moći ćemo podijeliti prema nekima od navedenih kriterija, štoviše u nekim će slučajevima o tipu glagola ovisiti način tvorbe pojedinih oblika (v. npr. tvorbu preterita u kvendskome § 5.1.4). Kad koji od navedenih kriterija bude važan, naglasit ćemo.

Kategorije koje ćemo obuhvatiti podijelit ćemo na *inherentne, kategorije slaganja i konfiguracijske kategorije* pa ćemo prema tome poglavlje podijeliti na potpoglavlja. Na početku svakog potpoglavlja reći ćemo nešto o pojedinim kategorijama, a zatim ćemo prijeći na ostvaraje unutar pojedinog jezika. Valja napomenuti da nećemo obuhvatiti sve kategorije koje se u ovim jezicima mogu iskazati – što iz pukog nedostatka ili neistraženosti tih kategorija u nekima od njih, što iz namjere da u radu ne zadiremo u neke razine koje se ne tiču naročito morfologije glagola.

Nastojat ćemo obuhvatiti kategorije koje su za pojedini jezik važne ili se pojavljuju u dvama ili svim trima jezicima. Vidjet ćemo da to neće uvijek biti tako – u svim se jezicima neće uvijek ostvarivati sve iste kategorije, ili se u nekima barem neće ostvarivati gramatički. Gdje bude potrebno, spomenut ćemo i neke nemorfološke načine tvorbe. Unutar pojedinih kategorija spomenut ćemo i neke jezične univerzalije te vidjeti vrijede li za naše izmišljene jezike, no prije svega nekoliko riječi o nekim općim značajkama glagola u klingonskome, dotračkome i kvendskome.

Prototipno značenje glagola u **klingonskome** podudara se sa značenjem glagola u prirodnim jezicima – glagolima se dakle iskazuju procesi – radnja (npr. *qet* 'trčati', *nob* 'dati'), stanje (npr. *yIn* 'živjeti', *Qong* 'spavati') i zbivanje (npr. *SIS* 'kišiti'). Kanonski oblik glagola u klingonskome istovjetan je korijenu riječi. Ovisno o značenju može se prevesti infinitivom (npr. *ba'* 'sjediti' ili *ghoj* 'učiti') ili pomoćnim glagolom *biti* u kombinaciji s glagolskim pridjevom trpnim (npr. *riQ* 'biti ozlijeđen') (usp. Okrand 1985 [1992]). Glagoli mogu biti neprijelazni, prijelazni i dvoprijelazni – uporabom kauzativnoga derivacijskog sufiksa *-moH* (v. potpoglavlje o stanju § 5.3.1) može se tvoriti novi leksem veće valentnosti pa kanonski oblik nekih glagola može biti i dvosložan (npr. *ghojmoH* 'poučavati (koga, što)' ili *riQmoH* 'ozlijediti (koga, što)'). U klingonskome ima homonimije i sinonimije oblika – *moH* tako osim spomenutog kauzativnoga glagolskoga sufiksa može biti i glagol u kojem slučaju znači 'biti ružan', a sinonimni mogu biti glagoli i imenice povezana značenja (npr. *SoD* može označavati imenicu 'poplava' ili glagol 'poplaviti') ili potpuno nepovezana značenja (npr. *DIS* može označavati imenice 'spilja' i 'godina' ili glagol 'priznati') (usp. Okrand 1985 [1992]).¹⁶

¹⁶ Iako se vremena u klingonskome ne iskazuju, svijest o protoku vremena u Klingonaca postoji – klingonska godina traje 564 klingonska ili 567,38 zemaljskih dana (usp. <http://atavachron.wikidot.com/calendars:klingon-calendar> [pregled: 16. X. 2018]).

U pregledu jezika (v. § 4) već smo spomenuli da se na glagolu kroz dva tipa prefikasa i devet tipova sufikasa može iskazati velik broj značenja – pojedina od njih detaljnije ćemo opisati unutar kategorija kojima pripadaju, no općenito je važno reći da sufiksi uvijek dolaze u točno određenom redosljed, osim posebnoga tipa *lutajućih* koji, ovisno o mjestu koje zauzimaju, određuju značenje iskaza. Glagolski sufiksi mogu biti fleksijski i derivacijski, a budući da jedan od dvaju tipova prefikasa uvijek mora biti iskazan na glagolu, u tom slučaju govorimo isključivo o fleksiji (usp. Marković 2013). Prvi tip prefikasa iskazuje značenje lica subjekta i objekta u indikativu, drugim se tipom iskazuje značenje lica subjekta i objekta u imperativu. Kao i prefiksi unutar pojedinoga tipa, ta dva tipa prefikasa međusobno su isključiva. U većini prefikasa prvoga tipa amalgamirano su iskazani i subjekt i objekt, njihova lica i broj, no objekta predikacije ne mora biti pa se dijelom prefikasa iskazuje samo subjekt u odgovarajućem licu i broju. Iako prefiks kojim se iskazuje subjekt predikacije gramatički uvijek mora biti iskazan, posebna je situacija kad je subjekt *nedefiniran*, *neodrediv*. Takvo se značenje iskazuje sufiksom petog tipa *-lu'* i kombinira s jednim od prefikasa u kojem je amalgamirano značenje subjekta u prvom ili drugom licu jednine ili množine i objekta u trećem licu jednine – *vI-*, *Da-*, *wI-*, *bo-*. Navedeni prefiksi u tom slučaju mijenjaju značenje u objekt u prvom ili drugom licu jednine ili množine. Pogledajmo to na primjeru glagola *legh* 'vidjeti':

klng.	vI-legh	vI-legh-lu'
	O.3.SG<S.1.SG-vidjeti	O.1.SG<S.INDEF-vidjeti-S.INDEF
	'Ja ga/ju vidim'	'Mene netko vidi'

(Okrand 1985 [1992])

Sve moguće kombinacije subjekta i objekta nećemo nabrajati – s nekima ćemo se susresti na primjerima u tekstu i tad ćemo ih obilježavati na isti način kao u gore navedenima prema principu O<S s obzirom na OVS redosljed rečeničnih sastavnica. Afikse poput prefikasa u klingonskome zbog načina bilježenja strelicama C. Hagège prozvao je *sagitalnim*, *streličastim* morfovima. Osim što objedinjuju značenje i subjekta i objekta, takvi afiksi iskazuju i odnos između njih (usp. Hagège 1982 [1995]: 110, prema Marković 2013: 328–329).

Glagolima se u **dotračkome** također iskazuju procesi – većina ih se može pojaviti u *stativnom* i *aktivnom* obliku (usp. npr. *nevalat* 'sjediti' i *nevasolat* 'sjesti') – u svom osnovnom obliku uglavnom su stativni, iskazuju *stanje*. Glagoli također mogu biti prijelazni i neprijelazni – podatak o tome je li koji glagol prijelazan ili nije može se naći u dotračko-engleskome rječniku (usp. DED). Spomenuli smo (v. § 4.2) da dotrački nema kopulu – ono što bismo u

hrvatskome ili engleskome primjerice iskazali uporabom kopulativne konstrukcije, u dotračkome će se iskazati stativnim glagolom, primjerice:

hrv. Konj je bolestan.

eng. The horse is sick.

dotr. Hrazef zhikh-a.

konj biti.bolestan-PRES.3.SG.AFF

(DW)

Aktivni glagoli u dotračkome iskazuju promjenu – o njima ćemo govoriti u poglavlju o glagolskome vidu (v. § 5.1.3), recimo zasad samo da su neki od njih aktivnoga značenja sami po sebi, dok se drugi tvore derivacijom iz stativnih glagola. Glagolska vremena (*prezent*, *perfekt* i *futur*), oblici (*infinitiv* i *particip*) i načini (*imperativ*) tvore se se sufiksno, izuzev *futura* koji se tvori kombinacijom prefiksa i sufiksa. Kanonski oblik glagola u dotračkome je infinitiv. Neka se glagolska značenja poput durativnosti (v. § 5.1.3), antonimije, pejorativnosti i obuhvatnosti iskazuju cirkumfiksima – element je to koji je Peterson (2010) preuzeo iz gruzijskoga.¹⁷ Glagolsko stanje, vid i neke modalnosti u dotračkome se iskazuju sintaktički, upotrebom svojevrsnih pomoćnih glagolskih oblika (v. § 5.3.1).

I u kvendskome se glagolima iskazuju procesi. Kvendski je prilično flektivan jezik koji odlikuje bogatstvo glagolskih kategorija – vremena (*prezent*, *aorist*, *past*, *perfekt* i *futur*), oblika (*aktivni* i *pasivni particip*, *aktivni* i *pasivni infinitiv* i *glagolska imenica*) i načina (*imperativ* i *optativ*). Različiti glagolski oblici tvore se afiksno, glagoli mogu biti prijelazni i neprijelazni. Lica se iskazuju na glagolu, ali ne kao u klingonskome prefiksno, nego sufiksno; i ne objedinjuju značenje subjekta i objekta amalgamirano u jednom afiksu, nego ih iskazuju dvama zasebnima. Za razliku od klingonskoga ti se sufiksi ne iskazuju uvijek. Ako su vršilac i trpilac radnje iskazani samostalnim riječima u rečenici, lice se ne iskazuje sufiksno na glagolu. Kad se iskazuju na glagolu, lični sufiksi uvijek dolaze nakon sufikasa za glagolsko vrijeme, kao i u hrvatskome (usp. npr. *gled-a-m*, *vid-i-š*). U slučaju da su na glagolu iskazani i subjekt i objekt rečenice, prvo uvijek dolazi sufiks za subjekt, a zatim za

¹⁷ Ta nam značenja neće biti od pretjerane važnosti za morfologiju glagola.

objekt. Pogledajmo prvo tablicu ličnih sufikasa pa ćemo na primjerima pokazati njihovu uporabu:¹⁸

	S	O
1.SG	<i>-n</i> ili <i>nye</i>	<i>-n</i>
2.SG	<i>-l</i> ili <i>-lye</i>	<i>-l</i>
3.SG	<i>-s</i>	/
	<i>-rye</i>	<i>-s</i>
1.PL	ekskluzivno mi <i>-lme</i>	/
	inkluzivno mi <i>-lve</i>	
2.PL	<i>-l</i> ili <i>-lye</i>	<i>-l</i>
3.PL	<i>-nte</i>	<i>-t</i>

(Fauskanger 2002)

Možemo vidjeti da se u kvendskome razlikuju tri moguća sufiksa za subjekt u prvom licu množine – *-lme* za ekskluzivno *mi* i *-lve* za inkluzivno *mi*.¹⁹ Takva razrada prema ekskluzivnosti i inkluzivnosti u jezicima svijeta nije rijetkost – u 31,5%, odnosno 63 jezika iz uzorka od 200 jezika ostvaruje se takva diferencijacija (Cysouw 2013).²⁰

Uzmimo za primjer rečenicu u kojoj je subjekt *ner* 'muškarac', objekt *massa* 'kruh', a predikat *mat-* 'jesti' u prezentu (o tvorbi prezenta v. § 5.1.4):

kven.	I	<i>ner-Ø-Ø</i>	<i>mat-a</i>	<i>massa-Ø-Ø.</i>
	ART	muškarac-NOM-SG	jesti-PRES	kruh-NOM-SG
		'Muškarac jede kruh.'		

(Fauskanger 2002)

¹⁸ U nekim se izvorima navodi moguća distinkcija muškoga i ženskoga roda u sufiksu za 3.SG – *-ro* za muški i *-re* za ženski rod – Fauskanger (2002: 210-212) navodi kako te sufikse možemo naći u materijalu koji prethodi *Gospodaru prstenova*. Tu pojavu smatra još uvijek nedovoljno poznatom te ističe da ne možemo isključiti mogućnost da je Tolkien te varijante sufikasa za 3.SG u djelima nakon *Gospodara Prstenova* posve izbacio (*ibid.*).

¹⁹ Ekskluzivno *mi* isključuje sugovornika (obuhvaća 1 + 3, *ja* i *on(i)*, ali ne *ti* i *vi*), a inkluzivno uključuje i sugovornika (1 + 3 + 2) (usp. Marković 2013: 325).

²⁰ Podaci iz Cysouwova istraživanja odnose se, doduše, na samostalne zamjenice, dok se u kvendskome radi o licima iskazanima afiksarno na glagolu.

Prisjetimo se (v. § 4.3), objekt rečenice u kvendskome se iskazuje nominativom. Ako subjekt i objekt te rečenice ne bismo iskazali imenicama, u kvendskome bismo ih mogli iskazati kombinacijom dvaju gore navedenih ličnih sufikasa, redosljedom koji smo gore naveli, dakle R (korijen) – vrijeme – subjekt – objekt:

kven. Mat-a-rye-s.
Jesti-PRES-S.3.SG-O.3.SG
'On/ona/ono jede njega/nju/njega.'

(Fauskanger 2002)

Takav se redosljed poklapa i s jednom od tendencijskih univerzalija koje je iznijela Bybee (Bybee 1985, prema Marković 2013: 162), a ta je da se vrijeme obilježava bliže korijenu nego lice. Tu univerzaliju ne možemo primijeniti ni na klingonski ni na dotrački jer klingonski vrijeme uopće ne iskazuje, a u dotračkome se vrijeme i lice iskazuju amalgamirano u jednome morfu.

U obzir bismo mogli uzeti i spomenutu moguću distinkciju muškoga i ženskoga roda u trećem licu jednine pa u ovom slučaju umjesto sufiksa *-rye* subjekt iskazati sufiksom *-ro* za muški rod:

kven. Mat-a-ro-s.
Jesti-PRES-S.3.SG.MASC-O.3.SG
'On jede njega/nju/njega.'

(Fauskanger 2002)

Kad bi objekt u rečenici ostao neizrečen, subjekt bi umjesto sufiksom *-rye* bolje bilo iskazati sufiksom *-s* jer se *-rye* koristi prvenstveno kad je prisutan i sufiks kojim se iskazuje objekt (Fauskanger 2002: 213). Sufiksi *-ro* za muški ili *-re* za ženski rod alternativni su samo sufiksu *-rye* pa ih ne bismo mogli upotrijebiti umjesto sufiksa *-s*. Primjer:

kven. Mat-a-s.
Jesti-PRES-S.3.SG
'On/ona/ono jede.'

(Fauskanger 2002)

5.1. Inherentne kategorije

Inherentne kategorije glagolu su svojstvene – karakteriziraju glagolsku predikaciju, odnosno ono što se glagolom iskazuje, a to su radnja, stanje, zbivanje ili proces (usp. Marković 2013: 183). Inherentnim glagolskim kategorijama u jezicima svijeta podrazumijevamo

konjugacijske vrste, vid (aspekt), vrijeme, način i polaritet (negacija). Iako navedeni pojmovi i definicija prvenstveno vrijede za prirodne jezike, sve navedene kategorije na neki se način ostvaruju barem u dvama, neke i u svim trima umjetnim jezicima o kojima ćemo govoriti. Na primjerima ćemo pokazati da će u nekima od njih unutar pojedine kategorije ostvariti biti brojniji, dok se u drugima pojedine kategorije neće ni ostvariti. Svaku od navedenih kategorija definirat ćemo onakvom kakva vrijedi za prirodne jezike pa kroz primjere vidjeti na koji se način u našim jezicima ostvaruje ili ne ostvaruje.

5.1.1. Konjugacijske vrste

Konjugacijskim se vrstama u jezicima svijeta smatraju skupine u koje se glagoli okupljaju pri fleksiji prema fleksijskim i derivacijskim morfovima (Marković 2013: 197).

U **klingskome** nema podjele koju bismo mogli smatrati podjelom na konjugacijske vrste.

Kojim će se afiksima glagol u **dotračkome** i **kvendskome** tvoriti, ovisi o njegovoj obličnoj osnovi. Jedina bitna razlika u **dotračkome** je između osnova koje završavaju na vokal i onih koje završavaju na konsonant, pa će se u većini slučajeva fleksija razlikovati tek prema umetnutom vokalu ili konsonantu, primjerice *-lat/-at* za tvorbu infinitiva ili *-s/-is* za tvorbu afirmativnog neformalnog imperativa (o tvorbi imperativa v. § 5.1.5):

dotr.	dothra-lat	kaff-at
	jahati-INF	smrskati-INF
	dothra-s	kaff-is
	jahati-IMP.AFF.INFORM	smrskati-IMP.AFF.INFORM

(DW)

Prisjetimo se, kanonski oblik glagola u dotračkome je infinitiv pa se pri tvorbi ostalih oblika infinitivni sufiks prvo uklanja, a osnova zatim afigira.

Daleko najčešći glagoli u **kvendskome** su *a*-glagoli, oni u kojih oblična osnova završava na vokal *-a*, uglavnom na *-ya*, *-ta* i rjeđe *-na* ili samo *-a*:

kven.	cal-ya- 'osvijetliti'
	tul-ta- 'donijeti', 'prikupiti'
	har-na- 'raniti'
	map-a- 'dokučiti'

(Fauskanger 2002)

Takvi su glagoli nastali derivacijom tvorbene osnove koja je u ranijem kvendskome bila jednaka korijenu riječi, a neki su glagoli i u kasnom kvendskome zadržali obličnu osnovu jednaku korijenu riječi. Fauskanger (2002: 76) navodi da se *a*-glagoli nikad ne pojavljuju kao „goli korijeni“ pa ih zajedno sa sufiksom označava kao korijene riječi (npr. *calya-*, *tulta-*, *harna-*, usp. s gore navedenim). Navodi također (*ibid.*: 120) da je Tolkien u etimološkome rječniku iz ranijeg kvendškoga doba na taj način (*calya-*, *tulta-*, *harna-*) označavao infinitiv glagola, ali iznosi i tvrdnju da se „korijen glagola koristio kao infinitiv“ (Tolkien 1983: 223, prema Fauskanger 2002: 120). Fauskanger (2002) je to odlučio tumačiti na sljedeći način – korijenom *a*-glagola u kasnom kvendskome smatra se derivirani oblik (npr. *tulta-*) ranijeg oblika glagola (npr. *tul-*). Pri tvorbi ostalih oblika sufiksi *-ya*, *-ta*, *-na* ili *-a* prvo se uklanjaju, a zatim se korijen ranijeg oblika sufigira. Mi ćemo se u radu odlučiti za drugačije tumačenje – sufikse *-ya*, *-ta*, *-na*, *-a* (i *-e* za atematske glagole) smatrat ćemo infinitivnima, a korijen glagola ostat će jednak korijenu ranijeg oblika glagola. Tolkien u *Pismima* (Tolkien *et al.* 2000) ranije faze kvendškoga naziva *primitivnim* vilenjačkim, a Fauskanger (2002) tu analogiju prenosi i na glagole koji su u kasnom kvendskome ostali jednaki kao u ranijoj fazi jezika pa ih naziva *primitivnim* glagolima. Mi ćemo *primitivni* vilenjački zvati *ranim*, a takve glagole *atematskima*, tj. u infinitivu pretpostaviti tematski sufiks *-Ø* (kao u hrvatskome):

kven. mat-Ø- 'jesti'

(Fauskanger 2002)

Posljednja skupina glagola u kvendskome, ako je uopće možemo smatrati zasebnom skupinom, glagoli su u kojih oblična osnova završava na *-u*:

kven. pal-u- 'raširiti'

fifir-u- 'izbljedjeti'

(Fauskanger 2002)

Tvorba *u*-glagola problematična je zato što je svega nekoliko poznatih primjera tih glagola u kvendskome, s vrlo malo definitivnih potvrda i dokaza za tvorbu određenih oblika – u takvim je slučajevima Fauskanger (2002) izvlačio zaključke analogijom iz tvorbe *u*-imenica i usporedbom s *a*-glagolima, no takve zaključke valja uzeti sa znom soli. U radu ćemo se stoga koncentrirati prvenstveno na tvorbu *atematskih* i *a*-glagola.

5.1.2. Negacija

Jedan od načina na koje se predikacija može odrediti je u odnosu na njezin pol pa možemo govoriti o *afirmativnoj* ili *izjavnoj* predikaciji s jedne i *negativnoj* ili *odričnoj* predikaciji s

druge strane. Iako se negativ nerijetko smatra jednim od glagolskih načina (o kojima ćemo nešto niže) (Marković 2013: 196), za naše će umjetne jezike biti relevantno da ga spomenemo prije nego što krenemo na glagolski način i druge inherentne kategorije jer je tvorba određenih oblika često uvjetovana polom u kojem se iskazuje. Zasad ćemo stoga spomenuti neke osnovne značajke negativnog pola u našim trima jezicima da bismo zatim unutar pojedinih kategorija detaljnije pokazali njegov odnos s određenim oblicima i utjecaj na njihovu tvorbu.

U **klingskome** se negacija iskazuje posebnim tipom sufikasa koji se nazivaju *lutalicama* (engl. *rovers*, kling. *lengwI'mey*). Za razliku od ostalih tipova sufikasa *lutalice* uglavnom nemaju točno određenu poziciju unutar glagola, već ovisno o značenju mogu *lutati* između ostalih sufikasa, utječući pritom na onaj element kojemu prethode.²¹ *Lutanje* im je ograničeno jedino time što ne mogu doći nakon sufikasa devetoga tipa.²² Dva su lutajuća sufiksa kojima se iskazuje negacija:

klingsk.	-be' za opću negaciju	cho-HoH-vIp- be' O.1.SG<S.2.SG-ubiti-TIM-NEG 'Ti se ne bojiš ubiti me'
		cho-HoH- be' -vIp 'Ti se bojiš ne ubiti me'
	-Qo' za negativni imperativ	HI-Hoh-vIp- Qo' O.1.SG<S.2.SG/PL-ubiti-TIM-NEG.IMP 'Nemoj(te) se bojati ubiti me!'

(Okrand 1985 [1992])

Iako *-Qo'* ne slijedi prirodu lutajućeg sufikasa, uvrštava ga se među *lutalice* jer je imperativni ekvivalent općem negacijskome sufiksu *-be'*.

U **dotračkome** se negacija iskazuje upotrebom niječnice *vo(s)* koja prethodi glagolu (*vo* kada prethodi glagolu koji počinje na konsonant i *vos* kada prethodi glagolu koji počinje na vokal) i

²¹ Osim negacije tom tipu sufikasa pripadaju i sufiksi koji iskazuju antonimnost u glagola i nedvosmislenost predikacije. Uz sufiks za opću negaciju, ti sufiksi mogu lutati, dok sufiks za negativni imperativ ima ustaljenu poziciju na kraju glagola (osim ako je na glagolu iskazan i sufiks devetoga tipa) (usp. Okrand 1985 [1992]).

²² Okupljeni pod zajedničkim nazivom *sintaktički obilježivači*, ti sufiksi određuju ulogu glagola u rečenici i nećemo ih obrađivati u radu.

glagolskim afiksima uglavnom različitima od onih za afirmativnu tvorbu. Uzmimo za primjer sljedeće rečenice s glagolom *essalat* 'vratiti se' u preteritu (o tvorbi preterita v. § 5.1.4):²³

dotr.	Me	essa-Ø		
	3.SG.NOM	vratiti se-PRET.SG.AFF		
		'On/ona/ono se vratio/la/lo.'		
	Me	vos	ess-o	
	3.SG.NOM	NEG	vratiti se-PRET.SG.NEG	
		'On/ona/ono se nije vratio/la/lo.'		

(DW)

U slučaju oblične istosti afirmativnih i negativnih sufikasa, negaciju ćemo lako prepoznati po niječnici *vo(s)*. Uzmimo za primjer sljedeće rečenice s glagolom *astat* 'reći' u prezentu:

dotr.	Yer	ast-i		
	2.SG.NOM	reći-PRES.2.SG.AFF		
		'Ti rečeš'		
	Yer	vos	ast-i	
	2.SG.NOM	NEG	reći-PRES.2.SG.NEG	
		'Ti ne rečeš'		

(DW)

U **kvendskome** nema afiksalnog iskazivanja negacije, već se koristi odgovarajući oblik glagola *um-* 'ne raditi', 'ne biti' i infinitiv glagola ili čestica *lá* uz odgovarajući oblik glagola. Na glagol *um-* mogu se sufigirati i lični sufiksi koji iskazuju subjekt, ali ne i oni za objekt. Pogledajmo tvorbu negacije s glagolom *um-* (o tvorbi preterita v § 5.1.4):

kven.	cen-ne-n	i	alda-Ø	
	vidjeti-PRET-S.1.SG	ART	stablo-N.SG	
			'Ja sam vidio/vidjela stablo.'	
	um-e-n	cen-e	i	alda-Ø
	ne.raditi-PRET-S.1.SG	vidjeti-INF	ART	stablo-N.SG
			'Ja nisam vidio/vidjela stablo.'	

(NQ)

²³ Dočetni vokal glagola kojih osnova završava na vokal pri tvorbi negativnog preterita prije konjugacije ispada (usp. DW [pregled: 9. IX. 2018]).

Tvorba negacije sa česticom *lá* upotrebljava se kad je na glagolu prisutan lični sufiks koji iskazuje objekt. U tom slučaju glagol ostaje nepromijenjen, ali mu u rečenici prethodi čestica *lá*. Pogledajmo tvorbu takve negacije:

kven.	hir-ne-nye-s	
	naći-PRET-S.1.SG-O.3.SG	
	'Ja sam ga/ju našao/la.'	
	<i>lá</i>	hir-ne-nye-s
	NEG.PRT	naći-PRET-S.1.SG-O.3.SG
	'Ja ga/ju nisam našao/la.'	

(NQ)

5.1.3. Vid (aspekt)

Kada govorimo o aspektu, govorimo o unutarnjem vremenskom ustroju predikacije, odnosno razgraničujemo proteže li se predikacija kroz određen vremenski period ili je obuhvaćena tek jednim trenutkom u vremenu (Comrie 1985: 6). U prvom slučaju na predikaciju gledamo „iznutra“ i označavamo je nesvršenim ili imperfektivnim glagolskom vidom, a u drugome na predikaciju gledamo „izvana“ i označavamo je svršenim ili perfektivnim glagolskim vidom (Marković 2013: 183). Već spomenutu isprepletenost glagolskoga vida i vremena možemo objasniti spoznajnim razumijevanjem svršenosti i nesvršenosti – prototipnu upotrebu perfektivnoga vida povezujemo sa shvaćanjem predikacije kao potpune, svršene cjeline koju kao takvu možemo iskazati jedino ako se u potpunosti nalazi u prošlosti (Dahl – Velupillai 2013).

U **klingskome** se vid iskazuje glagolskim sufiksima sedmog tipa²⁴ i ogleda u dvjema oprekama – *svršenosti* i *nesvršenosti* s jedne i *progresivnosti* i *neprogresivnosti* s druge strane. Svršenost radnje iskazuje se sufiksima *-ta'* i *-pu'*, gdje *-ta'* označava radnju koja je svršena, ali poduzeta s ciljem da se izvrši, dok *-pu'* označava svršenu radnju, ali bez implikacija o namjeri:

klingsk.	qa-HoH-ta'	qa-legh-pu'
	O.2.SG<S.1.SG-ubiti-PF	O.2.SG<S.1.SG-vidjeti-PF
	'Ubio/la sam te'	'Vidio/vidjela sam te'

(Okrand 1985 [1992])

²⁴ Prisjetimo se (v. § 4.1) da je Okrand afikse okupio u tipove koje je označio rednim brojevima – tako primjerice afiksi sedmog i trećeg (v. niže) tipa sufikasa iskazuju vidska značenja.

Osim gramatički, svršenost radnje poduzete s ciljem da se izvrši može se iskazati i sintaktički, upotrebom glagola *rIn* (*biti svršen, postignut*) afigiranog sufiksom *-taH* koji označava nesvršenost radnje (v. niže) i ličnim prefiksom za treće lice \emptyset -, što bi u doslovnom prijevodu značilo da se radnja *dovršava, biva dovršena*.²⁵

klng. qa-HoH \emptyset -rIn-taH
 O.2-SG<S.1.SG-ubiti O.3.SG/PL<S.3.SG/PL-bití.svršen-DUR
 'Ja tebe dovršava se ubiti'

(Okrand 1985 [1992])

Sličnu opreku *namjernosti* radnje imamo i kod nesvršenog vida – sufiks *-taH* označava nesvršenu radnju bez izravne implikacije o njezinu cilju ili točki svršetka pa se može koristiti neovisno o tome je li cilj poznat:

klng. nu-ghoS-taH
 O.1.PL<S.3.SG-prići-IPF.PROG
 'On/ona/ono nam prilazi'
 (znamo da nam zasad prilazi, ali ne znamo hoće li u međuvremenu skrenuti)

(Okrand 1985 [1992])

S druge strane, sufiks *-II'* označava da je radnja nesvršena, ali ide prema cilju da se svrši i može se koristiti jedino ako je impliciran cilj:

klng. nu-chol-II'
 O.1.PL<S.3.SG-približiti se-IPF.PROG
 'On/ona/ono nam se približava'
 (dovoljno nam je blizu da znamo da je cilj radnje prilazak)

(Okrand 1985 [1992])

Radnja koja još nije dovršena, ali nije kontinuirana iskazuje se izostankom sedmog tipa sufiksa, odnosno nultim sufiksom $-\emptyset$. Time se postiže ono što u hrvatskome postizemo dvama glagolima pa tako primjerice glagol *legħ* može biti 'vidjeti' ili 'gledati':

klng.	qa-legħ- \emptyset	qa-legħ-taH
	O.2.SG<S.1.SG-vidjeti-IPF.NEPROG	O.2.SG<S.1.SG-vidjeti-IPF.PROG
	'Vidim te'	'Gledam te'

(Okrand 1985 [1992])

²⁵ Nulti lični prefiks \emptyset - za treće lice objedinjuje sljedeće odnose subjekta (i objekta) – S.3.SG, S.3.PL, O.3.SG<S.3.SG, O.3.SG<S.3.PL, O.3.PL<S.3.PL (usp. Okrand 1985 [1992]). Jednostavnosti radi na primjeru ćemo označiti 3SG/PL<3SG/PL, iako se tim prefiksom ne iskazuju baš sve kombinacije u trećem licu.

Ovisno o kontekstu radnja koja se iskazuje izostankom sedmog tipa sufiksa može se odnositi i na budućnost pa se u tom slučaju prevodi futurskim prezentom:

klng.	ma-puv-Ø	wa'leS
	S.1.PL-letjeti-IPF.NEPROG	sutra
	'Mi sutra letimo'	

(Okrand 1985 [1992])

Još su dva vidaska značenja u klingonskome koja označavaju stupanj razvoja radnje i iskazuju se trećim tipom sufikasa – *ingresiv (inkoativ)* i *rezumptiv*. Ingresiv (inkoativ) se iskazuje sufiksom *-choH* i znači promjenu stanja ili radnje, odnosno *početak* razvoja novog stanja ili radnje:

klng.	ma-Do'-choH	Ø-ghos-choH
	S.1PL-imati.sreće-INGR	S.3.SG-ići-INGR
	'Mi postajemo sretni'	'On/ona/ono počinje ići'

(Okrand 1985 [1992])

Rezumptiv se iskazuje sufiksom *-qa'* i znači ponovno pokretanje radnje:

klng.	vI-nej-qa'
	O.3.SG<S.1.SG-RES
	'Ja ponovo pokrećem potragu za njim/njom'

(Okrand 1985 [1992])

Dva su vidaska značenja iskazana morfološki u **dotračkome** – *durativ* i *inkoativ*. Durativ se tvori upotrebom cirkumfiksa *v(i)-...-(e)r* i označava trajanje, durativnost:

dotr.	vi-tihi-r-at	
	DUR-vidjeti-DUR-INF	
	'gledati'	(DW)

Inkoativ – promjena stanja, odnosno početak razvoja novog stanja, u dotračkome se iskazuje uporabom aktivnih glagola – spomenuli smo u uvodu (v. § 5) da se neki aktivni glagoli tvore iz stativnih – dodavanjem derivacijskoga sufiksa *-(s)o* na korijen stativnoga glagola.²⁶

²⁶ Možemo vidjeti da derivacijski sufiks *-(s)o* u tom slučaju dolazi odmah nakon korijenskoga, prije fleksijskoga morfa, što se poklapa s univerzalnom tendencijom u jezicima svijeta da se derivacijski afiksi iskazuju bliže korijenskomu morfu od fleksijskih (Greenbergovu 28. univerzaliju v. u KUA: #505).

dotr.	haj-at	haj-o-lat
	'biti snažan'	'postati/postajati snažan'

(DW)

Kvendski ne iskazuje vid, ali se svršenost ili nesvršenost predikacije u sadašnjosti može iskazati uporabom prikladnog glagolskoga vremena – prezenta za nesvršene i aorista za svršene predikacije (v. § 5.1.4).

5.1.4. Vrijeme

Već smo rekli da glagolsko vrijeme predikaciju smješta u vremenu, odnosno vrijeme predikacije smješta u odnos prema nekome trenutku (Marković 2013: 186). Taj trenutak, nazovimo ga deiktičko središte ili vremenski *locus*, može biti sadašnjost pa u tom slučaju govorimo o apsolutnim vremenima ili može biti neki drugi trenutak pa govorimo o relativnim vremenima (*ibid.*). Poimanje koncepta vremena u kulturama svijeta nije u potpunosti univerzalno (Comrie 1985: 3) pa se tako i reprezentacija vremena u jezicima svijeta može razlikovati. Taj se gladak, tečan kontinuum (vrijeme) u kojem sve u svemiru protječe jednakim tempom iz budućnosti, kroz sadašnjost i naposljetku u prošlost (Whorf 1957: 57) u gramatikama nekih jezika uopće ne iskazuje dok se u drugima pak ne iskazuje gramatički.²⁷ Takav je primjerice **klingski** u kojem se vrijeme iščitava iz konteksta ili određenih riječi – iako vrijeme nije gramatički iskazano (Okrand 1985 [1992]: 23), svijest o protoku vremena u klingskoj kulturi je prisutna.²⁸

Vrijeme se u jezicima svijeta obično zamišlja linearno, sa smjerom iz prošlosti u budućnost (Plungjan 2016: 320). Na toj se linearnoj vremenskoj osi iskazuje odnos opisivane situacije i trenutka u kojem govornik o njoj priopćuje (*ibid.*). Opisivana se situacija može podudarati s vremenom govorenja (u tom slučaju govorimo o *sadašnjosti*), može mu prethoditi (*prošlost*) te mu može slijediti (*budućnost*) (*ibid.*). Uz takvo, trojno segmentiranje vremena, brojni jezici svijeta vrijeme segmentiraju binarno, bilo da se radi o opreci *prošlosti* i *neprošlosti* ili *budućnosti* i *nebudućnosti* (Comrie 1985: 49). U **kvenskome** i **dotračkome** vrijeme se segmentira trojno.

Vremena se kao i ostali oblici u **dotračkome** tvore afiksacijom korijena. Ima i nekih oblika koji zahtijevaju dodatne promjene – spomenut ćemo ih kad do njih dođemo. Rekli smo već da

²⁷ Whorf (1957) ističe jezik hopi kao primjer u kojem se vrijeme uopće ne iskazuje.

²⁸ V. primjer preveden futurskim prezentom naveden u prethodnome poglavlju § 5.1.3. Prisjetimo se k tomu i bilješke o trajanju klingske godine (v. § 5).

se afiksi u dotračkome uglavnom razlikuju ovisno o tome je li iskaz *afirmativan* ili *negativan*, ali i da je moguća oblična istost afikasa – vidjet ćemo da homonimija u tvorbi glagolskih vremena u dotračkome nije neobična – u takvim će iskazima konkretno značenje biti iskazano na nekoj drugoj sastavnici ili će se moći iščitati iz konteksta.

Trojna segmentacija vremena u dotračkome rezultirala je po jednim vremenom za svaku razinu – sadašnjost se iskazuje prezentom, prošlost preteritom (engl. *past*), a budućnost futurom – razlike u iskazivanju bliže i dalje prošlosti ili budućnosti nema. Osim prema opreci afirmativnosti i negativnosti iskaza, afiksi se u tvorbi vremena mogu razlikovati prema licima, broju i prema tome završava li glagolska osnova na vokal ili konsonant.

Prezent se tvori sufiksarno, varirajući u odnosu na sve maločas nabrojene razine pa sufikse razlikujemo po licima, broju, polaritetu i pripadnosti glagolima na vokal ili konsonant. Homonimije sufikasa u prezentu ima i na razini polariteta i na razini lica i broja – u prvom će nam slučaju pokazatelj negacije biti *vo(s)*, u drugome ćemo podatak o licu i broju morati potražiti na imenskim riječima.

Prezent glagola na konsonant tvori se sljedećim sufiksima:

	AFF		NEG	
	SG	PL	SG	PL
1.	<i>-ak</i>	<i>-aki</i>	<i>-ok</i>	<i>-oki</i>
2.	<i>-i</i>	<i>-i</i>	<i>-i</i>	<i>-i</i>
3.	<i>-a</i>	<i>-i</i>	<i>-o</i>	<i>-i</i>

Možemo vidjeti da su u prezentu glagola na konsonant homonimni oblici za drugo lice jednine i množine te treće lice množine u afirmativnom i negativnom polu. Uzmimo za primjer glagol *fakat* 'udariti' koji u navedenim licima, brojevima i polovima glasi *faki* – o kojem se licu i broju radi odrediti možemo prema imenskim riječima u rečenici, a radi li se o afirmativnom ili negativnom polu odrediti možemo prema niječnici *vo(s)*. Pogledajmo to na primjeru glagola *fakat* u rečenicama s ličnim zamjenicama u ulozi subjekta:

dotr.	Yer	fak-i	hrazef-Ø.
	2.SG.NOM	udariti-PRES.2.SG.AFF	konj-ACC.SG.INANIM
	'Ti udariš konja.'		

Yeri vo fak-i hrazef-Ø.
 2.PL.NOM NEG udariti-PRES.2.PL.NEG konj-ACC.SG.INANIM
 'Vi ne udarite konja.'

(DW)

Prezent glagola na vokal tvori se sljedećim sufiksima:²⁹

	AFF		NEG	
	SG	PL	SG	PL
1.	-k	-ki	-ok	-oki
2.	-e	-e	-o	-o
3.	-e	-e	-o	-o

Uzmimo za primjer glagol *dothralat* 'jahati' – afirmativna jednina tvori se jednostavno sufiksacijom navedenim sufiksima:

dotr. Anha dothra-k hrazef-Ø.
 1.SG.NOM jahati-PRES.1.SG.AFF konj-ACC.SG.INANIM
 'Ja jašem konja.'

Kisha dothra-ki hrazef-Ø.
 1.PL.NOM jahati-PRES.1.PL.AFF konj-ACC.SG.INANIM
 'Mi jašemo konja.'

(DW)

U prvom licu jednine i množine u negativnim rečenicama dočetni vokal osnove prvo ispada pa se glagol zatim sufigira navedenim sufiksima:

dotr. Anha vo dothr-ok hrazef-Ø.
 1.SG.NOM NEG jahati-PRES.1.SG.NEG konj-ACC.SG.INANIM
 'Ja ne jašem konja.'

Kisha vo dothr-oki hrazef-Ø.
 1.PL.NOM NEG jahati-PRES.1.PL.NEG konj-ACC.SG.INANIM
 'Mi ne jašemo konja.'

(DW)

²⁹ U negativnoj jednini i množini prvog lica prije sufiksacije dočetni vokal osnove ispada (usp. DW [pregled: 12. IX. 2018]).

U tablici prezentskih sufikasa možemo vidjeti i nekoliko primjera homonimije. Uzmimo ponovo za primjer glagol *dothralat* 'jahati' u afirmativnim rečenicama – radi li se o drugom ili trećem licu jednine ili množine možemo odrediti tek prema imenskim riječima u rečenici. Pogledajmo rečenice s ličnim zamjenicama u ulozi subjekta:

dotr.	Yer	dothra-e	hrazef-Ø.
	2.SG.NOM	jahati-PRES.2.SG.AFF	konj-ACC.SG.INANIM
		'Ti jašeš konja.'	
	Yeri	dothra-e	hrazef-Ø.
	2.PL.NOM	jahati-PRES.2.PL.AFF	konj-ACC.SG.INANIM
		'Vi jašete konja.'	
	Me	dothra-e	hrazef-Ø.
	3.SG.NOM	jahati-PRES.3.SG.AFF	konj-ACC.SG.INANIM
		'On/ona jaše konja.'	
	Mori	dothra-e	hrazef-Ø.
	3.PL.NOM	jahati-PRES.3.PL.AFF	konj-ACC.SG.INANIM
		'Oni/one jašu konja.'	

(DW)

Na isti bismo način mogli odrediti i lice i broj glagola u prezentu u negativnim rečenicama, uz dodatak niječnice *vo(s)*.

Tvorba **preterita** (engl. *past*) jednostavnija je od tvorbe prezenta utoliko što nema varijacije među licima i u afirmativnoj jednini preterit je jednak korijenu riječi. Preterit se tvori sljedećim sufiksima:³⁰

SG		PL	
AFF	NEG	AFF	NEG
-Ø	-o	-(i)sh	-osh

Tvorbu preterita u afirmativnoj i negativnoj jednini mogli smo vidjeti na primjerima u potpoglavlju o negaciji (v. § 5.1.2). Pogledajmo na sljedećim primjerima tvorbu afirmativne i negativne množine:

³⁰ Do ispadanja dočetnoga vokala osnove dolazi i u preteritu negativne jednine i množine (usp. DW [pregled: 12. X. 2018]).

dotr. Mori essa-sh.
3.PL.NOM vratiti se-PRET.PL.AFF
'Oni/one/ona su se vratili/le/la.'

Mori vos ess-osh.
3.PL.NOM NEG vratiti se-PRET.PL.NEG
'Oni/one/ona se nisu vratili/le/la.'

(DW)

Prisjetimo se (v. § 4.2), u nekim se slučajevima u dotračkome domeće [e] – jedan od njih upravo je tvorba preterita – završava li osnova na neku od navedenih skupina ili samostalnih konsonanata koji nisu dopušteni na kraju riječi, u afirmativnoj jednini događa se paragoga (v. primjere u § 4.2).

Futur se u dotračkome tvori prefiksacijom prezentskog glagolskog oblika, ovim prefiksima:

a- za glagole koji počinju konsonantom u afirmativnom polu:

dotr. Anha a-dothra-k.
1.SG.NOM FUT.AFF-jahati-PRES
'Ja ću jahati.'

o- za iste glagole u negativnom polu:

dotr. Anha vos o-dothr-ok
1.SG.NOM NEG FUT.NEG-jahati-PRES
'Ja neću jahati.'

v- na glagole koji počinju vokalom i u afirmativnom i u negativnom polu:

dotr. Anha v-ast-ak.
1.SG.NOM FUT-govoriti-PRES
'Ja ću govoriti.'

Anha vos v-ast-ok.
1.SG.NOM NEG FUT.NEG-govoriti-PRES
'Ja neću govoriti.'

(DW)

Trojna segmentacija vremena u kvendskome rezultirala je dvama prošlima (preterit i perfekt), dvama sadašnjima (prezent i aorist) i jednim budućim vremenom (futura). Svih se pet vremena iskazuje gramatički, afiksarno. Spomenuli smo (v. § 5) da se lice na glagolima ne iskazuje ako

su vršilac (i trpilac) radnje iskazani samostalnim riječima u rečenici, a ako nisu iskazuje se sufiksima nabrojenima u § 5. Na primjerima ćemo vidjeti obje tvorbe. Broj se u svim vremenima u kvendškome iskazuje sufiksarno – u jednini je obilježen nultim sufiksom $-\emptyset$, u množini sufiksom $-r$ (više o slaganju u broju v. u § 5.2).

Jedna od implikacijskih tendencijskih univerzalija (KUA: #1434) glasi – ako u jeziku ima puno vremenskih opreka, onda nema razlikovanja u vidu. U usporedbi s klingonskim koji ne iskazuje vrijeme i dotračkim koji iskazuje tri vremena, ovu bismo univerzaliju mogli primijeniti i potvrditi u kvendškome.

Prvo sadašnje vrijeme u **kvendškome** o kojem ćemo govoriti je **prezent**. Primjere prezenta atematskih glagola nalazimo na nekoliko mjesta i tvorba se čini nedvojbenom (usp. Fauskanger 2002: 77) – odlikuje je duljenje korijenskoga vokala i dodavanje sufiksa $-a$ na osnovu, što možemo vidjeti iz primjera iz prvog nastavka *Gospodara prstenova – Prstenova družina* (Tolkien 2007: 105):

kven. elen síl- $a-\emptyset$ lúmenn' omentielvo
 síl- $a-\emptyset$ sjati-PRES-SG
 'zvijezda sja nad satom našeg susreta'

(Fauskanger 2002)

Iz tog i još nekih primjera (*mel* – pres. *méla* 'voljeti'; *quet* – pres. *quíeta* 'govoriti'), čini se da je prezent sadašnje *kontinuirano* vrijeme – iako u kvendškome nema iskazivanja vida, prezent bismo mogli smatrati sadašnjim nesvršenim vremenom. Jedna od implikacijskih tendencijskih univerzalija (KUA: #1435) glasi da postoji veza između razvoja kontinuiranih vremena i izostanka vida, odnosno ako jezik ne razlikuje vid, onda iskazuje kontinuirano vrijeme. Tu univerzaliju možemo primijeniti i potvrditi u kvendškome.

Prezent a -glagola nešto je složeniji – iz jedinog potvrđenog primjera (Tolkien 2000: 13, prema Fauskanger 2002: 77) vidimo da se tvori na sljedeći način:

kven. ora- 'tjerati' óra- $a-\emptyset$ ↗ óre- $a-\emptyset$ 'tjerati-PRES-SG' óre- $a-r$ 'tjerati-PRES-PL'

Analogijom iz tog primjera da se zaključiti da se prezent a -glagola tvori kao i u atematskih – duljenjem korijenskoga vokala i dodavanjem sufiksa $-a$, ali uz promjenu dočetnoga $-a$ u korijenu kako bi se izbjeglo udvajanje istoga vokala:

kven. mapa- 'dokučiti' mápe- $a-\emptyset$ 'dokučiti-PRES-SG' mápe- $a-r$ 'dokučiti-PRES-PL'
 lala- 'smijati se' lále- $a-\emptyset$ 'smijati se-PRES-SG' lále- $a-r$ 'smijati se-PRES-PL'

(Fauskanger 2002)

Spomenuli smo ranije (v. § 4.3) da većina *a*-glagola u kvendškome završava na *-ya* ili *-ta*, kao i da se dugi vokal ne može pojaviti ispred konsonantske grupe – što je onda s prezentom glagola poput *lemya-* ('zadržati se') ili *tulta-*? Da nije spomenutog fonološkog ograničenja (v. § 4.3) da se dugi vokal ne može pojaviti ispred skupine konsonanata, prezent tih glagola glasio bi *lémyea* i *túltea*, no ovako možemo samo pretpostaviti da se korijenski vokal tih glagola ne bi duljio pa prezent glasi *lemyea* i *tultea* (usp. Fauskanger 2002: 78). Prisjetimo se (v. § 4.3) da za glagole kojima osnova završava na konsonantske grupe *ly*, *ny*, *ry* i *ty* poput primjerice *calya-* 'osvijetliti', *cunya-* 'vladati', *farya-* 'dostajati' i *intya-* 'pretpostaviti' ovo pravilo ne vrijedi jer se te konsonantske grupe smatraju jednim konsonantom ako im prethodi dugi vokal.

Pravilo o ukidanju duljenja korijenskoga vokala Fauskanger primjenjuje i na glagole s diftonzima, budući da ni oni ne mogu pojaviti ispred konsonantske grupe (v. § 4.3) pa će primjerice prezent glagola *faina-* 'svijetliti' glasiti *fainea*, a ne *fáinea* (*ibid.*).

Drugo sadašnje vrijeme u kvendškome je **aorist**. Tolkien je pojam aorista preuzeo iz grčkoga (gdje je, kao i u hrvatskome, aorist *prošlo* svršeno vrijeme i kao takvo je u opreci s imperfektom, *prošlim* nesvršenim vremenom) i prilagodio ga da bude *sadašnje* svršeno vrijeme, stavivši ga time u opreku sa sadašnjim nesvršenim vremenom, prezentom:

kven. elen sil-e lúmenn' omentielvo
 sil-e-Ø sjati-AOR-SG
 'zvijezda zasja nad satom našeg susreta'

(Fauskanger 2002)

Tolkien je u nekim ranijim spisima dvojio u kojem vremenu iskazati prethodnu rečenicu, odlučivši se na kraju za prezent (Tolkien 1988: 324, prema Fauskanger 2002:100).

Osim svršene radnje aorist u kvendškome može iskazivati i kakvu *općenitu istinu* ili *moćnost*, odnosno uvriježene zakone ili običaje (Fauskanger 2002: 99):

kven. pol-i-n quet-e
 moći-AOR-S.1.SG govoriti-INF
 'ja mogu govoriti' (*uvijek* mogu govoriti, sposoban/na sam za govor)

(Fauskanger 2002)

Aorist se tvori na sljedeći način – u *a*-glagola dodavanjem nultog morfa $-\emptyset$ na osnovu glagola (u pluralu se na tako dobiven oblik dodaje pluralni sufiks *-r*):

kven.	elen- \emptyset	lanta- \emptyset - \emptyset
	zvijezda-NOM.SG	pasti-AOR-SG
	'zvijezda padne'	
	elen-i	lanta- \emptyset -r
	zvijezda-NOM.PL	pasti-AOR-PL
	'zvijezde padnu'	

(Fauskanger 2002)

Atematski glagoli tvore aorist dodavanjem sufiksa *-i* u slučaju da mu slijedi još kakav morf (sufiks *-r* za plural ili neki od ličnih sufikasa) ili sufiksa *-e* u slučaju da mu ne slijedi neki drugi morf (dakle ako je subjekt u jednini i nije zamjenica):

kven.	pol-i-n	elen-i	sil-i-r
	moći-AOR-S.1.SG	zvijezda-PL	sjati-AOR-PL
	'ja mogu'	'zvijezde zasjaju'	
	elen- \emptyset	sil-e- \emptyset	
	zvijezda-NOM.SG	sjati-AOR-SG	
	'zvijezda zasja'		

(Fauskanger 2002)

Jedno od dvaju prošlih vremena u kvendskome je **preterit** (engl. *past*) kojim se iskazuje prošla predikacija bez indikacija o njezinim posljedicama. Preterit se tvori dodavanjem sufiksa *-ne* na glagolsku osnovu:

kven.	sinta-ne- \emptyset	sinta-ne-r
	blijedjeti-PRET-SG	blijedjeti-PRET-PL
	far-ne- \emptyset	far-ne-r
	dostajati-PRET-SG	dostajati-PRET-PL
	elen- \emptyset	sinta-ne- \emptyset
	zvijezda-NOM.SG	blijedjeti-PRET-SG
	'zvijezda je blijedjela'	
	elen-i	sinta-ne-r
	zvijezda-NOM.PL	blijedjeti-PRET-PL
	'zvijezde su blijedjele'	

(Fauskanger 2002)

U slučaju da glagol može biti i prijelazan i neprijelazan, poput glagola *ulya* 'ulijevati', preterit neprijelaznoga oblika tvorit će se sufigiranjem korijena, a u preteritu prijelaznoga oblika sufixs *-ne* će se sufigirati na glagol već sufigiran sufixsom *-ya* pa će se glagol moći pojaviti u dvama različitim oblicima u preteritu. Pritom tvorba neprijelaznoga oblika podliježe fonološkim promjenama koje ćemo objasniti niže, pogledajmo zasad kako izgledaju prijelazni i neprijelazni oblik:

kven. intrans. ul-le
 trans. ul-ya-ne

(Fauskanger 2002)

Atematski glagoli u kojih osnova završava na [m], [n] ili [r] bez problema se tvore na ovaj način sufiksacijom korijena sufixsom *-ne*:

kven. tam-ne tir-ne cen-ne
 dotaknuti-PRET gledati-PRET vidjeti-PRET

(Fauskanger 2002)

Jednu od iznimaka u tvorbi atematskih glagola u kojih osnova završava na gore navedene foneme mogli smo vidjeti u poglavlju o negaciji (v. § 5.1.2) na primjeru glagola *um-*. Tvorba preterita tog glagola nepravilna je pa umjesto *um-ne* glasi *um-e* (Fauskanger 2002: 122).

U ostalih atematskih glagola, u kojih osnova završava na koji drugi konsonant osim prethodno navedenih, događa se promjena koja po svoj prilici izgleda kao metateza, kao što smo imali u gore navedenom glagolu *ulya* 'ulijevati'. Pogledajmo na primjerima još nekih glagola:

kven. mat + -ne → mante tac + -ne → tance
 'jesti' PRET 'pričvrstiti' PRET

(Fauskanger 2002)

U atematskih glagola u kojih osnova završava na [p], uz metatezu se događa i regresivno jednačenje po bilabijalnosti pa *np* prelazi u *mp*:

kven. top + -ne → tompe
 'prekriti' PRET

(Fauskanger 2002)

Fauskanger (2002: 88) umjesto metateze predlaže da je riječ o *nazalnoj infiksaciji*, odnosno umetanju infiksa *-n-* između korijenskoga vokala i dočetnoga konsonanta, no u tom bi slučaju sufiks za iskazivanje preterita bio *-e* umjesto *-ne*:

kven. mat + -n- + -e → mante

(Fauskanger 2002)

Poseban je slučaj i s glagolima u kojih osnova završava na *-l*. Uzmimo za primjer gore navedeni glagol *ulya* 'ulijevati' ili glagol *vil-* 'letjeti' koji se u preteritu pojavljuje kao *ville* – radi li se o tvorbi sufiksom *-ne* i smjeni ln>ll ili je opet riječ o metatezi prvotnoga *ulne* u *unle* ili *vilne* u *vinle* i smjeni nl>ll? Fauskanger (usp. 2002: 89) navodi kako izvori sugeriraju smjenu ln>ld u kvendškome što bi opovrglo prvu tezu, a potvrđuje smjenu nl>ll navodeći primjer imenice *nelle* 'potok' koja se razvila iz ranijega *nenle* (*ibid.*). Zaključit ćemo da sve navedeno ide u prilog metatezi i da se preterit tvori jednostavno dodavanjem sufiksa *-ne*, a sve su dodatne promjene uvjetovane fonološki.

Drugo prošlo vrijeme u kvendškome je **perfekt** koji se razlikuje od preterita po tome što iskazuje radnju koja se dogodila u prošlosti, ali je još uvijek na neki način relevantna u trenutku govorenja, bilo da je ostavila posljedice ili je započela u prošlosti i još uvijek traje. Takvo je izricanje prošlosti u živoj vezi sa sadašnjosti – Katičić (1986: 209) takvo značenje perfekta naziva *gotovom sadašnjošću* (*ibid.*) i objašnjava ga sljedećim primjerom (*ibid.*: 207):

„Kad majka pokaže na maloga sina i rekne: 'Gledaj ga. Igrao se u blatu.'“

Uporabom perfekta iskazalo se značenje radnje koja se odvila u prošlosti, ali je posljedicama koje je ostavila i stanjem koje je stvorila bitno vezana za sadašnjost (*ibid.*) – ne radi se toliko o dječakovoj igri koliko o tome kako on sada izgleda (*ibid.*).

Za razliku od perifrastičnih prošlih vremena u hrvatskom (perfekt i pluskvamperfekt) i engleskom jeziku (isto perfekt i engl. *past perfect*) kvendski se perfekt iskazuje fleksijski na glagolu, u atematskih glagola dodavanjem sufiksa *-ie* i prefiksa nastalog reduplikacijom korijenskoga vokala, te na kraju duljenjem korijenskoga vokala pa će biti:

kven. tul → u-túl-ie cen → e-cén-ie tir → i-tír-ie
'doći' 'vidjeti' 'gledati'

(Fauskanger 2002)

A-glagoli se tvore na isti način uz dodatno ispuštanje dočetnoga *-a* kad im to pravila o kojima smo ranije govorili dopuštaju (v. tvorbu prezenta) – ako korijenski vokal prethodi konsonantskoj grupi pretpostavka je da se neće duljiti:

kven. mapa → a-máp-ie
 'dokučiti'
 harna → a-harn-ie
 'raniti'

(Fauskanger 2002)

Tako dobiven prefiks u tvorbi prošlih vremena naziva se *augment* ili *prirastak* i nalazimo ga u grčkom (usp. Musić – Majnarić 1980) i nekim granama indoeuropskih jezika (armenskim, indoiranskim i izumrlim frigijskim jezicima) (Willi 2018: 357). U slučaju da je korijenski vokal glagola diftong, neće se duljiti, a augment će obično biti prvi vokal diftonga:

kven. roita – o-roit-ie
 'progoniti'

(Fauskanger 2002)

Poseban je slučaj i s glagolima koji počinju na vokal poput *anta-* 'dati' ili *ora-* 'tjerati' – Fauskanger (2002: 110) navodi kako je moguće da se u tom slučaju reduplicira čitavi prvi slog, no iz Tolkienovih rukopisa nije sigurno je li to zaista tako. Pretpostavimo li da zaista je, perfekt tih glagola glasio bi *anantie* i *orórie* (duljenje vokala ovisi, kao i u dosadašnjim primjerima, o konsonantu ili konsonantima koji mu slijede). Drugom mogućom opcijom Fauskanger (*ibid.*) smatra jednostavno izbacivanje augmenta pa bi perfekt u tim slučajevima glasio *antie* i *órie*.

Futur je jedino buduće vrijeme u kvendskome i, kao i perfekt, iskazuje se fleksijski na glagolu dodavanjem sufiksa *-uva* na korijen:

kven. hir-uva linda + -uva → lind-uva
 naći-FUT pjevati-FUT

(Fauskanger 2002)

5.1.5. Način

Posljednja inherentna kategorija glagolski je način (engl. *mood*), odnosno modalnost. Značenje tih dvaju pojmova međusobno se isprepliće i dok ih se manje tradicionalno može

smatrati dvjema zasebnim kategorijama, uvriježeno se smatraju povezanima (Plungjan 2016: 377–378). Glagolski način stoga se smatra jednostavno „gramatikaliziranom modalnošću“ (*ibid.*), odnosno modalnošću iskazanom fleksijom ili derivacijom (Marković 2013: 191). U okviru modalnosti i načina razlikujemo realne i irealne predikacije, odnosno *realis* i *irrealis* (*ibid.*). Tim se pojmovima ne razlučuje je li što zaista realno ili nerealno, već o tome što govornik smatra realnim ili nerealnim (*ibid.*:192). Više o modalnosti i glagolskome načinu u prirodnim jezicima v. u Plungjan (2016: 377–395). Pogledajmo koji se glagolski načini ostvaruju u našim umjetnim jezicima.

Spomenuli smo već (v. § 5) da je jedan od glagolskih načina u **klingskome** imperativ i da se iskazuje drugim tipom zamjениčkih prefikasa. Za razliku od prvog tipa prefikasa za indikativ koji može amalgamirano iskazivati više lica i brojeva subjekta i objekta, imperativnim se zamjениčkim prefiksima može iskazati manje kombinacija, odnosno imperativna predikacija može iskazivati subjekt u drugom licu jednine i množine bez objekta i s objektom u prvom i trećem licu jednine i množine.³¹ Pogledajmo to na primjerima glagola *Qong* 'spavati' i *qIp* 'udariti':

klng.	yI-Qong	pe-Qong
	IMP.S.2.SG-spavati	IMP.S.2.PL-spavati
	'Ti spavaj!'	'Vi spavajte!'
	HI-qIp	gho-qIp
	IMP.1SG<2.SG/PL-udariti	IMP.1PL<2.SG/PL-udariti
	'Udari(te) me!'	'Udari(te) nas!'

(Okrand 1985 [1992])

Imperativna radnja može biti usmjerena i *refleksivno* i *recipročno*, o čemu više unutar kategorije glagolskih stanja (v. § 5.3.1).

U klingskome ima još nekih glagolskih načina koji se za razliku od imperativa iskazuju sufiksarno. Unutar drugoga tipa pet je načinskih sufikasa koji iskazuju sljedeće:

Sufiks *-nIS* iskazuje *nužnost* ili *obaveznost* predikacije pa govorimo o *necesitativu* ili *obligativu* (usp. Marković 2013: 195):

³¹ Ni prefiksima za indikativ ne mogu se iskazati baš sve kombinacije poput primjerice subjekta i objekta u prvom licu jednine – takvo se značenje iskazuje drugdje na glagolu (v. potpoglavlje o glagolskome stanju § 5.3.1).

klng. qa-legh-nIS
O.2.SG<S.1.SG-vidjeti-NECES
'Moram te vidjeti'

(Okrand 1985 [1992])

Sufiks *-qang* iskazuje *voljnost* koga za predikaciju pa govorimo o *volitivu* ili *voluntativu* (usp. *ibid.*: 196):

klng. qa-legh-qang
O.2.SG<S.1.SG-vidjeti-VOL
'Voljan/na sam te vidjeti'

(Okrand 1985 [1992])

Način kojim se iskazuje *strah*, *uplašenost* govornika za provedbu predikacije iskazuje se sufiksom *vIp-*. Iako bi gramatički bilo ispravno koristiti ga s prefiksom za 1. lice jednine ili množine, u Klingonaca je strah kulturalni tabu i nije ga općeprihvaćeno pokazati (Okrand 1985 [1992]: 21). Taj se sufiks stoga najčešće koristi u kombinaciji s prefiksima za ostala lica, a mi ćemo ga nazvati *timiditivom*:

klng. cho-Hoh-vIp
O.1.SG<S.2.SG-ubiti-TIM
'Bojiš se ubiti me'

(Okrand 1985 [1992])

Dva su sufiksa koja iskazuju *spremnost* ili *pripremljenost* koga ili čega za predikaciju pa ih nazivamo *abilitativima* (usp. Marković 2013: 196) – sufiks *rup-* iskazuje spremnost ili pripremljenost živih bića na predikaciju, a sufiks *beH-* spremnost ili *postavljenost* uređaja. Možemo dakle vidjeti da se distinkcija roda prema živosti koju smo spomenuli u pregledu jezika (v. § 4.1) u tom slučaju ostvaruje i na glagolima. Pogledajmo to na primjerima:

klng. qa-legh-rup
O.2.SG<S.1.SG-vidjeti-ABIL.ANIM
'Spreman/na sam te vidjeti'

De'-mey	Ø-poj-beH	jan-Ø
podatak-PL.INANIM	O.3.PL<S.3.SG-analizirati-ABIL.INANIM	uređaj.INANIM-SG
'Uređaj je spreman analizirati podatke'		

(Okrand 1985 [1992])

Jedini glagolski način iskazan gramatički u **dotračkome** zapovjedni je način, *imperativ*. Dvije su razine zapovjednosti obuhvaćene njime – neformalni poticaji i formalne zapovijedi. Obje se razine ostvaruju sufiksally, u slučaju neformalnih poticaja dodavanjem sufiksa *-(a)s* za afirmativne i *-os* za negativne konstrukcije na osnovu glagola:³²

dotr.	Lekhi-s	jin	mawizz-Ø-e
	kušati-IMP.AFF	DEM	zec-ACC.INANIM-PAR
	'Kušaj(te) ovog zeca!'		
Vo	lekh-os	jin	mawizz-Ø-e
NEG	kušati-IMP.NEG	DEM	zec-ACC.INANIM-PAR
	'Nemoj(te) kušati ovog zeca!'		

(DW)

Formalne zapovijedi tvore se sufiksom *-i* za afirmativne glagole koji završavaju na konsonant i nultim morfom *-Ø* za one koji završavaju na vokal, također na osnovu glagola. U negativnim predikacijama dočetni vokal glagola na konsonant i sufiks *-i* zamjenjuje sufiks *-o*:

dotr.	Qora-Ø	mora!
	ugrabiti-IMP.AFF	3.PL
	'Ugrabi(te) ih!'	
Vo	qor-o	mora!
NEG	ugrabiti-IMP.NEG	3.PL
	'Nemoj(te) ih ugrabiti!'	

(DW)

Dva su načina osim indikativa u **kvendškome** – *imperativ* i *optativ*. Imperativom se iskazuju zapovijedi i zahtjevi, a u kasnom kvendškome se ostvaruje uglavnom sintaktički upotrebom čestice *a* koja prethodi infinitivu glagola:

kven.	a	lel-ya
	IMP	ići-INF

(Fauskanger 2002)

³² Pritom glagoli koji završavaju na vokal gube dočetni vokal (usp. (usp. DW [pregled: 13. IX. 2018])).

Fauskanger (2002: 223-224) analogijom iz nekih primjera iz ranog kvenduskoga u kojima se čestica *a* mogla pojaviti i kao sufiks *-a* zaključuje da se imperativ može iskazati i gramatički, ali samo na atematskim glagolima dodavanjem sufiksa *-a* na glagolsku osnovu:

kven. Tir-a!
'Gledati-IMP'

(Fauskanger 2002)

Čestica *a* može se pojaviti i kao prefiks *a-*, ali samo s negacijskim usklikom *vá* 'ne!' (Fauskanger 2002: 268), tvoreći negativnu imperativnu česticu:

kven. A-vá

Taj izraz odgovara hrvatskome 'nemoj', 'nemojte' ili 'nemojmo', no u kvenduskome je imperativ kao i u engleskome bezličan pa je možda najbolje reći da odgovara engleskome *don't*. Negativni imperativ glagola tvori se od čestice *avá* i glagola u aoristu:

kven. A-vá tir-e!

Optativom se u kvenduskome iskazuje isto značenje kao i u prirodnim jezicima – kakva ostvariva želja ili nada (usp. Marković 2013: 193), a ostvaruje se uporabom nepromjenljive riječi *nai* koja izražava želju i u rečenici prethodi glagolu.³³ U pjesmi *Namárie* (kven. za 'zbogom') u prvom nastavku *Gospodara prstenova – Prstenova družina* (Tolkien 2000: 446-447) nalazimo sljedeću konstrukciju s *nai*:

kven. Nai hiruváye Valimar. Nai elye hiruva.

Tolkien je riječ *nai* na engleski (Tolkien 2007: 492-493) preveo kao prilog 'možda' (engl. 'maybe'):

engl. 'Maybe thou shalt find Valimar. Maybe even thou shalt find it.'

pa je tako prevedena i na hrvatski (Tolkien 2000: 447):

hrv. 'Možda ćeš ti pronaći Valimar. Možda ćeš ga čak i ti pronaći.'

Iako su u navedenim primjerima rečenice s *nai* prevedene kao izjavne, a ne usklične rečenice pa optativ više nalikuje indikativu, Tolkien je naknadno tumačeći pjesmu prilagodio značenje

³³ Fauskanger optativ naziva „*nai* formulom“, odnosno željom formulom (engl. *wishing formula*) (usp. Fauskanger 2002: 225).

riječi „više u želju nego nadu“ (Tolkien 1976: 60), odlučivši je prevesti izrazom „neka bude“ (engl. *'may it be'*) umjesto 'možda' (*ibid.*). Prethodnu rečenicu stoga bismo mogli prevesti kao:

hrv. 'Neka bude da pronađeš Valimar! Neka bude da ga čak i ti pronađeš!'

Za kvendski vrijedi jedna od apsolutnih implikacijskih univerzalija (KUA #1911) – ako jezik ima optativ, onda ima i subjunktiv ili imperativ. Optativ se u klingonskome i dotračkome ne ostvaruje pa ovu univerzaliju na njih ne možemo primijeniti.

5.2. Kategorije slaganja

Osim inherentnih o kojima smo dosad govorili na glagolu se mogu iskazati i neke kategorije koje ne karakteriziraju predikaciju samu, već se tiču drugih sastavnica rečeničnoga ustroja – takve kategorije nazivamo *kategorijama slaganja* (usp. Marković 2013: 198). Glagol se može slagati sa *subjektom* i/ili *objektom* u *broju*, *licu* i *rodu*. U poglavlju koje slijedi vidjet ćemo u kojim se kategorijama i s kojim rečeničnim sastavnicama glagol slaže u klingonskome, dotračkome i kvendskome.

U **klingonskome** smo već spomenuli da glagol uvijek mora primiti jedan od dvaju tipova ličnih prefikasa – indikativni ili imperativni – u kojima je amalgamirano značenje i *subjekta* i *objekta* (ako je prisutan) te njihova *lica* i *broja*. Kada su subjekt i objekt u rečenici iskazani samostalnim riječima, možemo dakle reći da se glagol sa subjektom i objektom slaže u licu i broju. Prikažimo to na primjeru glagola *legħ* 'vidjeti':

kling.	vav-Ø	lu-legħ	puq-pu'
	otac-SG	O.3.SG<S.3.PL-vidjeti	dijete-PL
	'Djeca vide oca'		
	vav-pu'	Ø-legħ	puq-pu'
	otac-PL	O.3.PL<S.3.PL-vidjeti	dijete-PL
	'Djeca vide očeve'		

(Okrand 1985 [1992])

Spomenuli smo i da rečenica u klingonskome ne mora nužno sadržavati samostalne riječi u funkciji subjekta i objekta, već da njihova funkcija može biti iskazana i samo na glagolu nekim od ličnih prefikasa. Odrediti tko su *vršilac* i potencijalni *trpilac* u dijelu takvih iskaza je problematično jer se neke kombinacije iskazuju homonimno, istim, nultim prefiksom Ø- pa tako primjerice u prijelaznih glagola poput *legħ* 'vidjeti' nulti prefiks može značiti (v. bilješku o odnosima subjekta i objekta iskazanima nultim prefiksom u § 5.1.3):

kling. Ø-legh
 On/ona/ono vidi njega/nju/njega.
 On/ona/ono vidi njih.
 Oni/one/ona vide njih.

(Okrand 1985 [1992])

ili u neprijelaznih poput *Qong* 'spavati':

kling. Ø-Qong
 On/ona/ono spava.
 Oni/one/ona spavaju.

(Okrand 1985 [1992])

Rekli smo (v. § 4.2) da postoji opreka roda prema živosti koja se većinom iskazuje samo na imenicama, no vidjeli smo u poglavlju o glagolskome načinu (v. § 5.1.5) da se u slučaju abilitativa kategorija živosti iskazuje i na glagolu. U tom slučaju možemo reći da se glagol sa subjektom i objektom slaže i u rodu. Ponovimo primjer na glagolu *poj* 'analizirati':

kling.	De'-mey	Ø-poj-beH	jan-Ø
	podatak-PL.INANIM	O.3.PL<S.3.SG-analizirati-ABIL.INANIM	uređaj.INANIM-SG
	'Uređaj je spreman analizirati podatke'		

(Okrand 1985 [1992])

Glagol se u **dotračkome** slaže sa subjektom u licu i broju:

dotr.	Lajak-Ø	dothra-e	vezh-is
	Ratnik-NOM.SG.ANIM	jahati-PRES.3.SG	pastuh-ACC.PL.ANIM

(DW)

Iskazivanja roda utemeljenog na opreci prema spolu nema, a opreka prema živosti (v. § 4.2) ne utječe na konjugaciju glagola – slaganja glagola u rodu u dotračkome nema.

U **kvendskome** se glagol slaže samo sa subjektom i to samo u broju. Plural glagola iskazuje se sufiksom *-r*, prisjetimo se primjerice tvorbe aorista (v. § 5.1.4):

kven.	elen-Ø	lanta-Ø-Ø
	zvijezda-NOM.SG	pasti-AOR-SG
	'Zvijezda padne'	
	elen-i	lanta-Ø-r
	zvijezda-NOM.PL	pasti-AOR-PL
	'Zvijezde padnu'	

(Fauskanger 2002)

U pregledu jezika (v. § 4.3) spomenuli smo da su u kvendskome četiri broja – *singular*, *plural*, *partitivni plural* i *dual*. Fauskanger (usp. 2002: 81) navodi kako je pretpostavka da glagol ima samo jedan, univerzalni pluralni oblik u sufiksu *-r* koji se koristi i u slučaju da je imenica u dualu ili partitivnom pluralu, no potvrđenih primjera nema.

5.3. Konfiguracijske kategorije

Kategorije pokrenute unutar točno određenoga sintaktičkoga okruženja nazivaju se konfiguracijskim kategorijama (Marković 2013: 203). Unutar naših triju jezika govorit ćemo samo o jednoj konfiguracijskoj kategoriji – glagolskome stanju.

5.3.1. Stanje

Glagolsko **stanje** ili **dijateza** gramatička je kategorija kojom se izriče odnos između subjekta rečenice i glagolske radnje (Trask 2005: 337), odnosno iskazuje odnos između semantičkih i gramatičkih uloga glagolskih dopuna i promjene u argumentnoj strukturi ili valenciji glagola polučene afiksacijom (usp. Marković 2013: 203). Najčešće uspostavljena opreka na razini glagolskoga stanja u jezicima svijeta ona je između radnoga stanja (aktiva) i trpnoga stanja (pasiva) (*ibid.*).

U **klingskome** nema distinkcije između aktiva i pasiva, ali se mogu iskazati neka druga glagolska stanja – *refleksiv*, *reciprocitativ* i *kauzativ*.

Refleksiv ili povratno glagolsko stanje ono je u kojem su vršilac i trpilac radnje isti (Marković 2013: 206). U klingskome se ovo stanje iskazuje jednim od dvaju sufikasa prvog tipa *-'egh* u kombinaciji s jednim od bezobjektnih indikativnih ili bezobjektnih imperativnih prefikasa:

klng. jI-qIp-'egh
S.1.SG-udariti-REFL
'Ja udaram sebe'

(Okrand 1985 [1992])

Drugim se sufiksom prvog tipa *-chug* u klingskome iskazuje još jedno glagolsko stanje, *reciprocitativ* – uzajamno, recipročno stanje u kojem su dva ili više vršioaca istovremeno i trpioci radnje (*ibid.*). Taj se sufiks u klingskome može koristiti isključivo sa bezobjektnim zamjeničkim prefiksima u množini ili bezobjektnim imperativnim prefiksom u množini:

klng. ma-qIp-chug
S.1.PL-udariti-RECIP
'Mi udaramo jedni druge'

pe-qIp-chuq
IMP.S.2.PL-udariti-RECIP
'Vi udarite jedni druge!'

(Okrand 1985 [1992])

Još jedno od glagolskih stanja u klingonskome je *kauzativ*, glagolski oblik koji u jezicima svijeta iskazuje uzročnost, mijenjajući glagolsko stanje na način da glagolu povećava valentnost, pretvarajući ga iz neprijelaznoga u prijelazni ili iz prijelaznoga u dvoprijelazni (usp. Comrie 1985: 323, prema Marković 2013: 211). Klingonski *kauzativ* iskazuje se sufiksom *-moH* koji pripada četvrtom tipu glagolskih sufikasa, jedini je toga tipa, a Okrand ga definira kao „sufiks koji iskazuje promjenu stanja polučenu djelovanjem subjekta ili nastanak novog stanja“ (usp. Okrand 1985 [1992]: 23):

kling. jI-yon
S.1.SG-bitizadovoljan
'Ja sam zadovoljan/na'

qa-yon-moH
O.2.SG<S.1.SG-bitizadovoljan-CAUS
'Ja zadovoljavam tebe'

(Okrand 1985 [1992])

Dio glagolskih oblika koji se u Okrandovu *Rječniku* pojavljuju sa sufiksom *-moH* imaju i nekauzativni oblik iz kojeg su nastali, a koji bismo u hrvatskome iskazali pomoćnim glagolom biti i glagolskim pridjevom trpnim:

kling	ghuH	'biti upozoren'	ghuH-moH	'upozoriti'
	miS	'biti zbunjen'	miS-moH	'zbuniti'
	poS	'biti otvoren'	poS-moH	'otvoriti'

Jedino glagolsko stanje koje se u **dotračkome** iskazuje na glagolu je *kauzativ*. Rekli smo već da se jednim procesom aktivizacije stativnih glagola postiže promjena na razini glagolskoga vida (v. *inkoativ* § 5.1.3). Drugim se načinom aktivizacije stativnih glagola postiže uzročno stanje, *kauzativnost*. Tvorbu kauzativnih aktivnih glagola odlikuje udvajanje početnoga konsonanta (ili prvoga ako glagol počinje vokalom) i dodavanje prefiksa *a-* ako glagol počinje konsonantom:

dotr. Me driv-a
3.SG.NOM bitimrtav-3.SG.PRES.AFF
'On/ona/ono je mrtav/va/vo'

Anha	a-ddriv-ak	mae
1.SG.NOM	CAUS-biti.mrtav-1.SG.PRES.AFF	3SG.ACC
'Ja činim njega mrtvim'		

Još se dva stanja – *pasiv* i *refleksiv* – mogu iskazati uporabom svojevrstnih pomoćnih riječi *nem* za pasiv i *nemo* za refleksiv, nazovimo ih *česticama*. Iako obnašaju funkciju sličnu onoj koju u hrvatskome ili engleskome vrše pomoćni glagoli, te su riječi nepromjenljive i ne utječu na oblik u kojem će se glagol pojaviti, već utječu na ustroj rečeničnih sastavnica. U ovim dvama slučajevima mijenjaju semantičku ulogu vršioca u trpioca radnje, ne mijenjajući mu pritom sintaktičku poziciju niti padež:

dotr.	Anha	vo	v-addriv-ok
	1.SG.NOM	NEG	FUT-ubiti-PRES
	'Ja neću ubiti'		
	Anha	nem	vo v-addriv-ok
	1.SG.NOM	PAS	NEG FUT-ubiti-PRES
	'Ja neću biti ubijen/a'		
	Anha	nemo	vo v-addriv-ok.
	1.SG.NOM	REFL	NEG FUT-ubiti-FUT
	'Ja se neću ubiti'		

Osim ovih dvaju stanja, *česticama* se u dotračkome mogu iskazati i neka vidska i modalna značenja. Vidska značenja iskazana su kroz opreku svršenosti (*ray*) i nesvršenosti radnje (*zin*), a modalnim se predikatorima može iskazati sposobnost predikacije (*laz*), uspješnost predikacije (*vil*), nužnost predikacije (*eth*), mogućnost predikacije (*ish*) i obligativnost predikacije (*jif*).

6. Zaključak

U radu smo na temelju usporedbe s jezičnim zakonitostima u prirodnim jezicima potvrdili da i umjetni, u ovom slučaju potpuno izmišljeni, *a priori* jezici, imaju zapravo ustroj prirodnih jezika. Utvrdili smo da se u svakom od navedenih umjetnih jezika (klingski, dotrački, kvendski) ostvaruje većina kategorija koje se iskazuju na glagolima u prirodnim jezicima. Ustanovili smo i da se prototipno značenje glagola u tim izmišljenim jezicima podudara s prototipnim značenjem glagola u prirodnim jezicima. Nemogućnošću primjene pojedinih jezičnih univerzalija na sve jezike utvrdili smo da se sva tri jezika o kojima smo u radu govorili međusobno razlikuju. Gdje smo jezične univerzalije mogli primijeniti ustanovili smo da se morfološke zakonitosti kvendskoga i dotračkoga u svim navedenim univerzalijama

poklapaju sa stanjem u prirodnim jezicima. Ustanovili smo da se u dvama od triju jezika rod iskazuje prema opreci živosti, što ni u prirodnim jezicima svijeta nije rijetkost. Klingonski se od drugih dvaju razlikuje utoliko što ima izražene elemente aglutinacije, grafiju koja uključuje naizgled nasumičan odabir velikih slova (barem govorniku koji nije s engleskog govornog područja), ne iskazuje vrijeme i ima drugačiji redoslijed rečeničnih sastavnica. U dotračkome i kvendškome ostvaruje se drugi po redu najčešći redoslijed rečeničnih sastavnica u jezicima svijeta (SOV), u klingonskome drugi po redu najrjeđi (OVS). Službene gramatike kvendškoga nema, dostupni podaci su skupljeni iz opsežnih bilježaka koje je Tolkien pisao više od pola stoljeća pa tvorba glagolskih oblika u kvendškome ima najviše dvojbjenih pravila.

7. Literatura

- Barić, Eugenija – Mijo Lončarić – Dragica Malić – Slavko Pavešić – Mirko Peti – Vesna Zečević – Marija Znika [Barić *et al.*] 1997. *Hrvatska gramatika*. Drugo izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Blake, Barry. 2001. *Case*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard. 1985. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corbett, Greville G. 2013. Sex-based and Non-sex-based Gender Systems. U: *WALS: Chapter 31*.
- Cysouw, Michael. 2013. Inclusive/Exclusive Distinction in Independent Pronouns. U: *WALS: Chapter 39*.
- Dahl, Östen – Viveka Velupillai. 2013. Tense and aspect. U: *WALS: Introduction to chapters 65, 66, 67, 68*.
- DED = *Dothraki-English Dictionary*. <https://docs.dothraki.org/Dothraki.pdf> [pregled: travanj–studeni 2018].
- Dryer, Matthew S. 2005. Order of subject, object, and verb. U: *WALS: Chapter 81*.
- DW = *Dothraki Wiki*. <http://wiki.dothraki.org/> [pregled: travanj–studeni 2018]
- Fauskanger, Helge F. 2002. *Lambe Eldaiva – The language of the Elves – Complete course*. <https://folk.uib.no/hnohf/qcourse.htm> [pregled: rujan–studeni 2018].
- IPA = *International Phonetic Alphabet*. <http://www.internationalphoneticalphabet.org/ipa-sounds/ipa-chart-with-sounds/> [pregled: rujan–studeni 2018]
- Katičić, Radoslav. 1986. *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.
- KLI = *Klingonski Jezični Institut*. <https://www.kli.org/> [pregled: rujan–studeni 2018].
- Klingonska Akademija = *Klingonska Akademien*. <http://klingonska.org> [pregled: rujan–studeni 2018].
- KUA = *The Universals Archive*. <https://typo.uni-konstanz.de> [pregled: travanj–studeni 2018].
- Maddieson, Ian. 2013a. Consonant Inventories. U: *WALS: Chapter 1* [pregled: 10. X. 2018].
- Maddieson, Ian. 2013b. Vowel Quality Inventories. U: *WALS: Chapter 2* [pregled: 10. X. 2018].
- Marković, Ivan. 2013. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Drugo izdanje. Zagreb: Disput.
- Musić, August – Niko Majnarić. 1980. *Gramatika grčkoga jezika*. Jedanaesto izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

- NQ = *Neo-Quenya*. <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/75/Neo-Quenya.pdf> [pregled: 12. IX. 2018].
- Okrand, Marc. 1985 [1992]. *The Klingon Dictionary*. Second edition. New York: Pocket Books, Simon & Schuster Inc.
- Okrand, Marc. 2014. *What is klingon?* <https://youtu.be/HOPG7dZcd0o> [pristup: 9. IX. 2018].
- Okrent, Arika. 2009. In *The Land of Invented Languages*. New York: Spiegel Grau.
- Peterson, David J. 2010. Creating Dothraki: An Interview with David J. Peterson and Sai Emrys. <https://www.tor.com/2010/04/22/creating-dothraki-an-interview-with-david-j-peterson-and-sai-emrys/> [pregled: 19. IX. 2018].
- Peterson, David J. 2015. *The Art of Language Invention*. New York: Penguin Books.
- Plungjan, Vladimir A. 2016. *Opća morfologija i gramatička semantika : uvod u problematiku*. Prev. Petar Vuković. Zagreb: Srednja Europa.
- Tolkien, J. R. R. 2000. *Gospodar prstenova – Prstenova družina*. Prev. Zlatko Crnković. Četvrto izdanje. Zagreb: Algoritam.
- Tolkien, J. R. R. – Humphrey Carpenter – Christopher Tolkien [Tolkien *et al.*] 2000. *The Letters of J. R. R. Tolkien*. London: Allen & Unwin.
- Tolkien, J. R. R. 2007. *The Lord of the Rings*. London: HarperCollins Publishers.
- Trask, Robert L. 2005. *Temeljni lingvistički pojmovi*. Prev. Benedikt Perak. Zagreb: Školska knjiga.
- WALS = *World Atlas of Language Structures*. <https://wals.info/> [pregled: travanj–studeni 2018].
- Whorf, Benjamin L. 1957. *Language, Thought and Reality*. Ur. John B. Carroll. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Willi, Andreas. 2018. The Augment. U: *Origins of the Greek Verb*. Cambridge: 357–416 Cambridge University Press.

Sažetak i ključne riječi

Rad se bavi morfologijom glagola u trima umjetnim jezicima – klingonskome, dotračkome i kvendskome. Prvi dio rada donosi pregled strukture, smješta ta tri jezika u širi kontekst umjetnih jezika, a zatim pruža uvid u opće značajke i ustroj pojedinoga jezika. Donosi se i opis jezičnih univerzalija, odnosno onih obilježja ustroja po kojima su prirodni jezici jedni drugima nalik i koja u drugome dijelu rada služe za usporedbu umjetnih jezika s prirodnima. Drugi dio rada donosi opći pregled funkcije i značajki glagola u prirodnim jezicima, a zatim pruža uvid u funkciju i značajke glagola u navedenim umjetnim jezicima. Kategorije glagola koje su u radu obuhvaćene raspoređene su unutar inherentnih, kategorija slaganja i konfiguracijskih kategorija. Unutar svake kategorije objašnjeno je što se njome podrazumijeva u jezicima svijeta, a zatim je na primjerima ustanovljeno na koji se način pojedina kategorija ostvaruje u klingonskome, dotračkome i kvendskome.

Ključne riječi: umjetni jezik, morfologija, glagol, jezične univerzalije, klingonski, dotrački, kvendski

Morphological features of artificial languages

Klingon, Dothraki, Quenya

This paper deals with the morphology of verbs in three artificial, constructed languages – Klingon, Dothraki, and Quenya. The first part of the paper presents its structure, places the languages in wider context of artificial languages, and provides insight into their general linguistic features. The concept of linguistic universals, i.e. those features that occur across natural languages, is also presented. In the second part of the paper, linguistic universals are used to compare artificial languages to natural languages. The second part of the paper presents an overview of features of the verbs in natural languages, as well as in above mentioned artificial languages. Categories of the verbs included in this paper are subcategorized into *inherent*, *categories of agreement* and *configurational categories*. Within each category it is explained what the category implies in natural languages. The way each category is utilized in Klingon, Dothraki, and Quenya, is shown through examples.

Key words: artificial language, morphology, verb, linguistic universals, Klingon, Dothraki, Quenya